

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος
Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Σπουδαστηρίου

Ο ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

Μακαριώτατε,
Κύριοι Ὑπουργοί,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ὁ πανηγυρισμὸς τῆς ἐπετείου τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐπιβάλλει νὰ ἐφορτάζωμεν ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀμέσους ἢ ἐμμέσους συντελεστὰς τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ εἷς ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν, ἀρρήκτως συνδεдеμένος πρὸς τὰ γενεσιουργὰ αἷτια καὶ τὰς καθόλου περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας, εἶναι ὁ ἐλληνικὸς Τύπος. Θὰ ἐφαίνετο εἰς ἡμᾶς παράδοξον, ἂν εἰς ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἔδωσεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰς ἐννοίας περὶ δημοκρατίας καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, εἰς ἔθνος περιλάμπρων πνευματικῶν παραδόσεων, εἰς ἔθνος τέλος, τὸ ὁποῖον, ἐνῶ ἐστέναζεν ὑπὸ τὸν πλέον βάρβαρον καὶ τυραννικὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ἐν τούτοις προώδευε θαυμασίως εἰς ἐπιτεύγματα πολιτισμοῦ, δὲν ἀνέκλυπεν ὅλως φυσικῶς ὁ Τύπος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐφημεριδογραφίας. Ἀλλὰ θὰ ἦτο καὶ ἐξ ἴσου παράδοξον, ἂν ὁ Τύπος αὐτὸς δὲν συνέδεεν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τὰς τύχας του μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ δὲν καθίστατο στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῶν πόθων καὶ τῶν πεπρωμένων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ¹.

1. Ὁ ἀνὰ χεῖρας πανηγυρικὸς λόγος, ἐκφωνηθεὶς τὴν 25 Μαρτίου 1964 ἐν τῇ αἰθούσῃ τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, παραμένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ σκοποῦ διὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη. Τὸ θέμα τοῦ ἐλληνικοῦ Τύπου κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς δημοσιευθεῖσαν προσεχῶς εἰδικὴν μελέτην. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν γενικᾶς τινὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν καὶ σχετικὴν βιβλιογραφίαν: Δ. Πετράκακου, Δημοσιογράφοι καὶ Δημοσιογραφία, Ἀθ. 1921. — Δ. Ρούσσου, Αἱ πρῶται ἐλληνικαὶ ἐφημερίδες, ἐφημ. «Ἐλευθέρον Βῆμα» τῆς 25-30 Νοεμβρ. 1928. — Α. P. Dascalakis, La presse néo-hellénique, Paris 1930. — Ν. Moschopoulos, La presse dans la Renaissance Balkanique, Ath. 1931. — Κ. Παπαλεξάνδρου, Ἑλληνικὸς Τύπος, ἐν «Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ.», τ. 10 (1934), σ.

'Ο Τύπος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δημοσιογραφίας, εἰς τὰς νεωτέρας κοινωνίας ἀποτελεῖ τὸ βαρόμετρον τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως, τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, τῶν τάσεων καὶ τῶν ἐν γένει ἐκδηλώσεων τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως ἐνὸς λαοῦ. 'Αλλ' ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων οὐδεμία τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν ἦτο ἐπιτετραμμένη ἢ δυνατή. 'Επομένως ματαίως ἠθέλομεν ἀναζητήσῃ, ἔστω καὶ ἴχνος ἐφημεριδογραφίας ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀναγεννήσεως. 'Η ἑλληνικὴ δημοσιογραφία ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου εὐνοϊκώταται συνθῆκαι διηυκόλυνον τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς της. Τυπογραφεῖα ἑλληνικὰ καὶ 'Ελληνες, χειριζόμενοι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τυπογράφοι, βεβαίως δὲν ἔλειπον. 'Αφ' ἧς ἐφηυρέθη ἡ τυπογραφία καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν περιφήμων ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων τοῦ 'Αλδου Μανουτίου καὶ τῶν ἐκ Κρήτης 'Ελλήνων Καλλέργη καὶ Βλαστοῦ, ἀπὸ τοῦ τέλους δηλαδὴ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ὅλαι αἱ σπουδαταὶ διὰ τὰ Πανεπιστημιαίων καὶ τὴν ἀκμὴν τῶν γραμμάτων πόλεις τῆς Εὐρώπης ἐκαυχῶντο διὰ τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῶν, ἔνθα, συνήθως ὑπὸ τὴν διευθύνσιν 'Ελλήνων λογίων, ἐξεδίδοντο τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας χάριν τῆς διψώσης τὸν φωτισμὸν τῆς μαθήσεως Δύσεως. 'Αλλὰ προκειμένου περὶ ἐκδόσεως ἑλληνικῆς ἐφημερίδος, ἀπρὸς τούτο πολλὰ ἄλλα πλεονεκτήματα, ταῦτα δὲ συνεδύαζε μόνον μία εὐρωπαϊκὴ πόλις, ἡ Βιέννη. 'Εκεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον ἤκμαζε, μεγάλη καὶ πλουσιωτάτη ἑλληνικὴ κοινότης εἶχε σχηματισθῇ, εἶχε δὲ συγκεντρωθῇ μέγα μέρος τῶν 'Ελλήνων λογίων, οὕτως ὥστε νὰ θεωρῆται, δικαίως, ὡς κέντρον τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως¹. 'Επὶ πλεόν, λόγῳ τῆς κεντρικῆς θέσεως τῆς Βιέννης, τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα ἠδύναντο νὰ κυκλοφορήσουν εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις τῆς Εὐρώπης, ὅπου ὑπῆρχον 'Ελληνες ἢ καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας μεταξὺ τῶν ὑποδουλών,

1032 κ.έ. — Γ. Λαΐου, 'Ο ἑλληνικὸς τύπος τῆς Βιέννης, 'Αθ. 1961. Κατωτέρω θὰ παραπέμψωμεν καὶ εἰς εἰδικὰς τινὰς μελέτας. Αἱ σημειώσεις αὐταὶ προσετέθησαν κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ κειμένου καὶ πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τούτου.

1. Περὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βιέννης κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας βλ. Σπ. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ Μακεδονικοῦ 'Ελληνισμοῦ, ἐν περ. « Νέος 'Ελληνομνημὼν », τ. Η' (1912), σ. 209 κ.έ. — Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, 'Ο ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ κοινότης τῶν 'Ελλήνων Ὀθωμανῶν ὑπῆκων, 'Αλεξάνδρεια 1912. — Μ. Κοιμζογλου, Geschichte der griechisch-orientalischen Kirchengemeinde « Zum heil Georg » in Wien 1912. — Ν. Τωμαδάκη, Κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ ὡς παράγον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐν « Ἀθηνᾶ », τ. ΝΖ' (1953). — Σπ. Λουκάτου, 'Ο πολιτικὸς βίος τῶν 'Ελλήνων τῆς Βιέννης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ πρὸς αὐτοὺς προνόμια, εἰς « Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρεία », τ. ΙΕ' (1961).

μέσῳ τῶν ἡγεμονιῶν τῆς Μολδοβλαχίας. Ὑπῆρχεν ὅμως ἐν σοβαρὸν κώλυμα διὰ τὴν ἔκδοσιν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἐν Βιέννῃ καὶ αὐτὸ ἦτο τὸ δεσποτικὸν καθεστὼς τῶν Ἀψβούργων, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέτρεπεν εὐκόλως τὴν ἔκδοσιν ἀλλογλώσσων ἐφημερίδων καὶ μάλιστα ἑλληνογλώσσων, ἀπευθυνομένων δηλαδὴ πρὸς τὸ πολυτάραχον ἑλληνικὸν στοιχεῖον, δυνάμενον εὐκόλως νὰ παρασυρθῇ διὰ τῆς δημοσιογραφίας πρὸς ἀπελευθερωτικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μεταδοθοῦν καὶ εἰς τοὺς ὁμόρους τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Αὐστριακῶν λαοῦς. Καὶ ἂν ἐπὶ τέλους κατόπιν μακρῶν ἀγώνων παρείχeto τοιαύτη ἄδεια, τὸ περιοδικὸν ἔντυπον ὑπεβάλλeto εἰς αὐστηρὰν καὶ ἀνάλγητον λογοκρισίαν, ὃ δὲ ἔκδοτης τοῦ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Ἐπὶ πλέον, ἡ Πύλῃ ἐφοβεῖτο τὴν κυκλοφορίαν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ προέβαινε εἰς συνεχεῖς παραστάσεις πρὸς ματαίωσιν τῆς παροχῆς τοιαύτης ἀδείας. Διὰ τοῦτο πολλαὶ αἰτήσεις καὶ ἄλλαι ἐνέργειαι Ἑλλήνων πρὸς ἄδειαν ἑκδόσεως ἐφημερίδος ἀπερρίφθησαν. Φαίνεται πάντως ὅτι εἰς Ἑλλήν λόγιος ἐκ Ζακύνθου, αὐστριακὸς ὑπήκοος καὶ ἰδιοκτῆτης ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν Βιέννῃ, ὁ Γεώργιος Βεντότης, κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν ἐπέτυχε τὴν χορήγησιν τοιαύτης ἀδείας. Πηγαί τινες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέχουν τὴν βεβαίωσιν ὅτι ὁ Βεντότης κατὰ τὸ ἔτος 1784 ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ ἐφημερίδα, τῆς ὁποίας οὐδὲν φύλλον διεσώθη, ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ τὸ ὄνομα. Τότε ἡ Πύλῃ ἐθορυβήθη καὶ κατὰ διασωθεῖσαν ἔκθεσιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐστριακοῦ ἢ τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ἐλέγετο ἀκόμη, πρεσβευτοῦ, ὁ μέγας Βεζύρης Χαμίτ πασᾶς διεμαρτυρήθη ἐντόνως, ἀπαιτήσας τὴν παῦσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐφημερίδος, ἡ ὁποία, κυκλοφοροῦσα μεταξὺ τῶν ραγιάδων, ἀπετέλει σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν τοῦ Ὁθωμανικοῦ κράτους. Μολονότι αἱ αὐστριακαὶ ὑπηρεσίαι ἀντέδρασαν πῶς ἐν ἀρχῇ, προβάλλουσαι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑπάρχουν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς αὐτοκρατορίας πολυάριθμοι Ἕλληνες ἔχοντες ἀνάγκην δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου ὡς συνεκτικοῦ κρίκου καὶ ὅτι ἡ ἐφημερίς των αὐτῇ ὑποβάλλεται εἰς αὐστηρὰν λογοκρισίαν, τελικῶς, μετὰ δίμηνον ἀπὸ τῆς ἑκδόσεως, ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ὑπέκλυεν εἰς τὰς διαμαρτυρίας καὶ διέταξε τὴν παῦσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς ἐφημερίδος, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν¹.

Εἰς τὴν Βιέννην ἐπίσης ἐξεδόθη ἡ πρώτη γνωστὴ εἰς ἡμᾶς ἑλληνικὴ ἐφημερίς τὴν 31 Δεκεμβρίου 1790 ἀπὸ τοὺς ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας Ἑλληνας ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Πούλιον Μαρκίδας Πούλιου. Ἐφερε τὸν

1. Βλ. τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἐν G. Laïos, Die griechischen Zeitungen und Zeitschriften, 1784 - 1821, ἐν ἐκδ. Ἀκαδημίας Βερολίνου II (1960), Probleme der neugriechischen Literatur, σ. 110 κ.ε. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος τῆς Βιέννης (διδασκαρικὴ διατριβή), Ἀθ. 1961, σ. 18 κ.ε.

τίτλον « Ἐφημερίς », αὐτὴν δηλαδή ταύτην τὴν λέξιν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν καθ' ἡμέραν ἐπικαίρων, εἰς δὲ τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ καθημερινοῦ Τύπου. Τὸ πρῶτον φύλλον τῆς 31 Δεκεμβρίου 1790 φέρει εἰς τὴν προμετωπίδα εἰκόνα παριστῶσαν γυναῖκα, προφανῶς τὴν Ἑλλάδα, καθημένην ἐπὶ οὐρανίου θρόνου, ἐνῶ ὁ ἀνατέλλων ἥλιος διαλύει τὰ γύρωθεν νέφη. Ἡ περφορὸς αὐγὴ ἢ ἡ φήμη ἤχει τὴν σάλπιγγα, ἐνῶ μακρόθεν διακρίνονται κυνέλη καὶ κρουνοί. Ἄγγελος μὲ μορφήν παιδίου προσφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα, τείνουσαν τὴν χεῖρα, τὴν ἐφημερίδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας διακρίνεται ὁ τίτλος « Ἐφημερίς ». Ὑπέροχος συμβολισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως διὰ τῆς ἀναφαينوμένης ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας¹.

Ἡ « Ἐφημερίς » ἐξεδίδετο δις τῆς ἐβδομάδος εἰς τέσσαρας ἕως ὁκτὼ σελίδας εἰς σχῆμα τέταρτον, βραδύτερον δὲ εἰς δεκαεξῆς ἕως εἴκοσι σελίδας εἰς σχῆμα βιβλίου. Ἡ ὕλη τῆς ἡτο περίπου ἐκείνη τῶν σημερινῶν ἐφημερίδων λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς διαφορᾶς τῶν τεχνικῶν ἐξελίξεων. Ἐδημοσίευσεν φιλολογικὰς διατριβάς, ἀνταποκρίσεις, εἰδήσεις, περιγραφὰς πολέμων καὶ ἄλλων ἐπικαίρων πολιτικῶν γεγονότων, κοσμικὰ τῆς ἑλληνικῆς παροικίας, ἀνέκδοτα, ἀκόμη καὶ διαφημίσεις. Ἐν τούτοις, ὁ ἔθνικὸς χαρακτὴρ τῆς οὐδένᾳ διέφευγε. Βεβαίως ἡ ἐπαγρυπνοῦσα αὐστριακὴ λογοκρισία δὲν ἐπέτρεπε νὰ καταχωρισθοῦν εἰδήσεις ἢ κρίσεις ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ δεσποτικοῦ συστήματος τῶν Ἀψβούργων ἢ ἐξάρσεις περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἢ καὶ ὑπαινιγμοὶ κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Σουλτάνου καὶ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' οἱ ἐκδόται τῆς « Ἐφημερίδος », ἄλλοτε μεταφέροντες ἢ ἐλαφρῶς τροποποιοῦντες ὅσα ἐγράφοιντο ὑπὸ τῶν ξένων ἐφημερίδων, ἄλλοτε προτάσσοντες εὐχάριστα καὶ νομι-

1. Πάντως ἡ « Ἐφημερίς » μεταβάλλει διακόσμησιν καὶ ἐμφάνισιν τίτλου σχεδὸν κατ' ἔτος. Ἀπὸ τοῦ 1792 ὁλόκληρος ἡ πρώτη σελὶς διατίθεται διὰ τὸν τίτλον μετὰ τῶν ἐπεξηγήσεων τούτου ὡς ἐξῆς : ΕΦΗΜΕΡΙΣ | εἰτ' οὖν, | ΑΚΡΙΒΕΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ | τῶν κατὰ τὸν ἐνεστώτα χρόνον ἀξιολογωτέρων, ναι μὴν, καὶ ἀκριβεστέρων παγκοσμίων συμβεβηκότων, ὅπερ φιλοπόνως καὶ ἐμμελῶς, δίκην μελίσης, ἀπανταχόθεν συλλεξάμενοι, χάριν τῆς ἐπιμελοῦς τῶν πολλῶν περὶ τὰ νέα περιεργείας φίλοφρόνας ἐκδίδομεν. | Βιέννη 1792 ». Εἰς τὸν τίτλον τοῦ 1793 προσθίεται εἰς τὸ μέσον « Παρὰ τῶν ΜΑΡΚΙΑΔΩΝ ΠΟΥΛΙΟΥ » καὶ ἔχει ἀντὶ τοῦ προηγουμένου ὡς κόσμημα πλοῖον. Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς της 1797 ἔχει ὡς ἐξώφυλλον ΕΦΗΜΕΡΙΣ | τούτέστι | ΑΚΡΙΒΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑ | τῶν | κατὰ τὸν παρόντα χρόνον | ΑΞΙΟΛΟΓΩΤΕΡΩΝ καὶ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΩΝ | ΣΥΜΒΕΒΗΚΟΤΩΝ | ΒΙΕΝΝΗ 1797 | Παρὰ Μαρκ. Πούλιον ». Τῆς « Ἐφημερίδος » δὲν σφύζεται πλήρης σῶμα. Τὰ πλεῖστα τῶν σφωζομένων φύλλον φυλάσσονται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς, ἱκανὰ δὲ κατέχουν ἡ Δημοτικὴ βιβλιοθήκη Κοζάνης καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μεμονωμένα τινὰ φύλλα ἀνευρίσκονται εἰς ξένας Βιβλιοθήκας, ὡς ἡ τῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου καὶ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος Kesketmet τῆς Οὐγγαρίας.

μόρφωνα, ἀφίνοντες δὲ τὰ ὑπονοούμενα διὰ τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος, καὶ ἄλλοτε δι' ἀλληγοριῶν ἢ ὑπαινιγμῶν, κατ' ὥρθονον νὰ διαφεύγουν ἀπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν λογοκριτῶν καὶ νὰ δίδουν εἰς τοὺς συμπατριώτας τῶν ὕλην ἀνάλογον πρὸς τὰ ἐθνικὰ τῶν φρονήματα καὶ τοὺς πόθους τῆς ἀπελευθερώσεως. Πολλάκις ἡ « Ἐφημερίς » ὑπὸ τύπον ἱστορικῶν ἀναγνωσμάτων ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ προβαίνει εἰς περιγραφὰς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, εἰς τὰς ὁποίας προβάλλονται οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι ὑπὲρ ἐλευθερίας, οἱ ἡρωϊσμοὶ καὶ αἱ δόξαι τῆς φυλῆς. Ἄλλοτε πάλιν προσφεύγει εἰς τοὺς ἀφθονοῦντας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἑλλήνας κλασσικίζοντας λογίους, διὰ νὰ δημοσιεύσῃ ὑπὸ μορφῇ ἐλεγείων καὶ ἐπιγραμμάτων ἀρχαίους στίχους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξαίρεται ἡ ἐλευθερία καὶ προβάλλονται αἱ δόξαι τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ταῦτα δὲ διέφευγον τοὺς μετρίως ἑλληνομαθεῖς ξένους λογοκρίτας. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐκδότης ἀδελφοὶ Πούλιου ἦσαν ἀκραίφωνεῖς δημοκράται, ὁπαδοὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, βραδύτερον δὲ ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐχρησίμευον ὡς μυστικοὶ πράκτορες διαδόσεως ἐπαναστατικῶν ἐντύπων¹.

Ἡ « Ἐφημερίς » ἐκυκλοφόρει εὐρύτατα ὅχι μόνον ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἐδιαβάζετο ἀπλήστως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ εἶχε γίνοι ὁ συνεκτικὸς κρίκος τῆς ἐθνικῆς τῶν ὑπάρξεως. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς οἰαδήποτε ἐκδοσίς ἐφημερίδων, αὐτὸ δὲ τὸ καινοφανὲς ἑλληνικὸν ἐντυπον, τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρει ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα καὶ ἔφθανε μέχρι τῶν γραφείων ἡγεμόνων καὶ μεγάλων διερμηνέων, ἐσκανδάλιζε τρομερὰ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Σουλτάνου. Διαμαρτυραί ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Βιέννης, διότι παρεῖχε τὴν ἄδειαν ἐκδόσεως καὶ κυκλοφορίας ἐνὸς τόσο ἐπικινδύνου διὰ τὴν ἡσυχίαν τῶν ραγιαδῶν ἐντύπου, ὃ δὲ αὐστριακὸς πρέσβυς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνίσχυε τὰς διαμαρτυρίας αὐτὰς συνιστῶν τὴν παῦσιν τῆς « Ἐφημερίδος », τὴν

1. Οἱ ἀδελφοὶ Πούλιου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας κατὰ τὴν δικαστικὴν ἀνάκρισιν διὰ τὸν Ρήγαν καὶ τοὺς συντρόφους του, ἐπρομηθεύοντο κρυφίως εἴτε μέσῳ Τεργέστης, εἴτε διὰ τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ Γάλλων πρακτῶρων γαλλικὰ ἐπαναστατικὰ ἐντυπα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ διασπεύρουν ἐπιτηδείως. Αὐτὸς ὁ Πούλιος ὡς κατηγορούμενος ὁμολογεῖ ὅτι ἐπρομήθευσεν εἰς τὸν Ρήγαν ἀντίτυπον τοῦ γαλλικοῦ ἐπαναστατικοῦ συντάγματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν πρωτομάρτυρα ὡς πρότυπον διὰ τὴν σύνταξιν πολιτεύματος, τῆς « Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας », εἶχε δὲ προμηθευθῇ τοῦτο ἐν Μολδοβλαχίᾳ (Πρβλ. Λεγρών, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή..., σ. 71. — Κ. Ἀμάντου, Ἐγγραφα περὶ Ρήγα..., σ. 163. Βλ. καὶ Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθ. 1964, σ. 38. — Γ. Λαίτου, Οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδες Πούλιου, ἐν Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας, τ. 1Β' (1957), σ. 262 κ.έ.).

όποιαν έχαρακτήριζε « ρυπαρόν ὄργανον διασποράς ἀναρχικῶν ἰδεῶν καὶ δηλητηριάσεως τῶν συνειδήσεων »¹.

Ἄλλ' ἢ « Ἐφημερίς » εἶχε μίαν ἄλλην ἐθνικὴν περιπέτειαν, ἡ ὁποία τὴν ὠδήγησεν εἰς ἔνδοξον τέλος. Ὁ πρωτομάρτυς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας Ρήγας Βελεστινλῆς, ἐγκατεστημένος ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1796 εἰς τὴν Βιέννην, ἐξύφαινε τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν συμμετοχὴν τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καὶ μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν στρατιῶν τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας. Εἰς τὰ ἐπαναστατικά του σχέδια εἶχε μὴσέει πολ-
λοὺς Ἑλλήνας τῆς Βιέννης καὶ μεταξὺ τούτων τοὺς ἐκδότας τῆς « Ἐφημε-

1. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας (Αὐстроουγγαρίας) Herbert, πρὶν ἀκόμῃ ἀποκαλυφθῆ ἡ ἐπαναστατικὴ συνωμοσία τοῦ Ρήγα καὶ ἡ εἰς ταύτην συμμετοχὴ τῶν ἀδελφῶν Πούλιου, ἐβομβάρδιζεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν τοὺς ἐκδότας τῆς « Ἐφημερίδος » ὡς « ὑποπτα καὶ ἐπικίνδυνα ὑποκείμενα, ἐμπορευόμενα ἐπιλήψιμα [δηλ. δημοκρατικά] βιβλία ». Διὰ σειρᾶς ἐγγράφων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Βιέννης, διαβιβάζει τὴν δυσφορίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς διὰ τὴν ἄμεσον παῦσιν τῆς « Ἐφημερίδος », καθ' ὅσον « τὰ φύλλα αὐτὰ ἀναγιγνωσκόμενα ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ἀργοσχόλους καὶ γενικῶς ἀπὸ ὅλας τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων, παρέχουν ὅλην διὰ τὰς πλέον παραλόγους συζητήσεις ἐπὶ τῆς πολιτικῆς... ». Ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀπηγόρευσεν εἰς τὸ « Καίσαροβασίλικόν ταχυδρομικὸν γραφεῖον » ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ δέχεται προεγγραφὰς ἢ συνδρομας « διὰ τὴν λεγομένην ἐλληνικὴν ἐφημερίδα τῆς Βιέννης ». Δι' ἄλλου ἐγγράφου συνιστᾷ εἰς τὴν Κρατικὴν Καγκελλαρίαν νὰ ἐμποδίσῃ « ἕνα ὑποπτον ἐφημεριδογράφον, ἐκδότην καὶ βιβλιοπώλην, ὅπως ὁ Πούλιος, νὰ ἐμφυσᾷ εἰς τοὺς Ἑλλήνας αἰσθήματα εὐνοϊκά πρὸς τὸ σύστημα τῆς Γαλλίας ». Ὅτε δὲ ἀπεκαλύφθη ἡ συνενοχὴ τῶν Μαρκιδίων Πούλιου εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν συνωμοσίαν τοῦ Ρήγα, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐστριακὸς πρεσβευτὴς ἐκσπᾷ εἰς νέους κατ' αὐτῶν μύδρους μετὰ χειροτέρων χαρακτηρισμῶν, ὑπενθυμίζων τὰ προγενέστερα ἐγγραφὰ του καὶ ζητῶν τὴν ἄμεσον παῦσιν τῆς « Ἐφημερίδος ». (Βλ. Δεγκεράν, ἐ.δ., σ. 46. — Αρ. Dascalakis, Phigas Velestinlis, σ. 64-66 καὶ λεπτομερέστερον μετὰ σχετικῶν ἐγγράφων Γ. Λατοῦ, ἐ.δ., σ. 348 κ.ε.) Ἡ γνώμη τοῦ Λατοῦ (Ὁ Ἕλληνικὸς τύπος τῆς Βιέννης, σ. 66) ὅτι « οἱ Πούλιος ἐξέδιδον καὶ παράνομα φύλλα μετὰ ἀντιθέτους εἰδήσεις καὶ σχόλια, τὰ ὁποῖα ἔστειλλον κρυφίως πρὸς τὰς χώρας τῆς Τουρκίας » δὲν μᾶς φαίνεται πιθανή. Ἡ ἔκδοσις τῆς « Ἐφημερίδος » μετὰ παρανόμου, δηλαδὴ πέραν τοῦ ἐγκεκριμένου ὅπὸ τῆς λογοκρισίας, ὕλικου πρὸς κυκλοφορίαν ἀνὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν προσοχὴν τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ πρακτόρων, θὰ εἶχε δὲ βαρυτάτας συνεπείας. Ἡ ἔκδοσις αὐστριακοῦ στρατηγοῦ τῶν συνόρων, εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζεται ἡ γνώμη αὕτη, ὁμιλεῖ περὶ ἐλληνικῆς ἐφημερίδος τῆς Βιέννης, ἡ ὁποία ἐκυκλοφόρει μετὰ τῶν Τούρκων τῆς περιφέρειας τοῦ Βιδινίου, περιελάμβανε δὲ πολὺ « δυσμενεῖς εἰδήσεις περὶ τῶν κατὰ τῶν Γάλλων ἀγωνιζομένων Αὐστριακῶν ». Εἶναι πιθανόν ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ λαθραιτύπων, ἀλλὰ περὶ συνήθων εἰδήσεων, μεταφράσεων ἐκ γερμανικῶν ἢ αὐστριακῶν ἐφημερίδων, κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων νικῶν τοῦ Ναπολέοντος, τὰς ὁποίας δὲν ἠμποδίσεν ἡ λογοκρισία, διώγωνε δὲ τὴν σημασίαν των ἢ αὐστριακῇ ἔκθεσις διὰ νὰ προσάψῃ κατηγορίαν κατὰ τῆς « Ἐφημερίδος ».

ρίδος» ἀδελφούς Πούλιου. Οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδαι Πούλιου, στενῶς συνδεδεμένοι μετὰ τὸν Ρήγαν, μετεῖχον ἐνεργῶς εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς τοῦ ἐνεργείας, ὁ νεώτερος δ' ἐξ αὐτῶν, ταξιδεύων δῆθεν χάριν συνδρομῶν τῆς ἐφημερίδος καὶ βιβλιομπορίας ἀνὰ τὴν Αὐστρουγγαρίαν καὶ Μολδοβλαχίαν, ἐχρησίμευσεν ὥς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν μεμνημένων ὁμογενῶν εἰς τὴν ἐθνεγεργτικὴν συνωμοσίαν. Κάτι περισσότερον, προσέφερον τὰ τυπογραφεῖα τῶν πρὸς λαθραίαν ἐκτύπωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν ἐντύπων τοῦ Ρήγα. Καὶ πράγματι, εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς «'Εφημερίδος» κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1797 ὁ Ρήγας ἐτύπωσε μετ' ἀπόλυτον μυστικότητα τὸν περίφημον «Θούριον», τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν καὶ μερικὰ ἄλλα ἐπαναστατικὰ ἔργα του. Ὡς ἀπεκάλυψεν ἀργότερον, μετὰ τὴν σύλληψίν του, ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις, ὁ Ρήγας εἶχε κλεισθῇ ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια εἰς τὰς τυπογραφικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς «'Εφημερίδος», ἐπιβλέπων ὁ ἴδιος εἰς τὴν λαθραίαν ἐκτύπωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν αὐτῶν ἐντύπων¹. Ὅτε δὲ ἀπεκαλύφθη ἡ συνωμοσία, κατεσχέθησαν εἰς τὴν Τεργέστην τὰ στελλόμενα εἰς τὴν Ἑλλάδα κιβώτια μετὰ τὰ ἐπαναστατικὰ ἔντυπα καὶ συνελήφθη ὁ Ρήγας, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων συντρόφων του καὶ ὁ Γεώργιος Μαρκίδης Πούλιου, διότι ὁ ἀδελφός του εἶχε διαφύγει. Ὁ Γεώργιος Πούλιου δὲν παρεδόθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ρήγα καὶ ἐπὶ ἄλλων Ἑλλήνων εἰς τοὺς Τούρκους καὶ δὲν ὑπέστη τὸ μαρτύριον εἰς τὸ Βελιγράδι, διότι ἦτο αὐστριακὸς ὑπῆκοος. Ἐξωρίσθη ὁμοῦς ἀμέσως, ἡ «'Εφημερίς» ἐπαύθη καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς κατεσχέθησαν. Αὐτὸ τὸ δραματικὸν ἄλλ' ἔνδοξον τέλος εἶχεν ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίς, ἀροήτως συνδεδεμένη μετὰ τὴν μεγάλην ἐθνεγεργτικὴν ἀπόπειραν τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ γενομένη θυσία εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους².

1. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως: «Ὁ Γεώργιος Πούλιος ἐνοχοποιεῖται ὅτι πρὸ πέντε ἐβδομάδων ἐξετυπώθη ἐν τῷ τυπογραφεῖῳ του ἡ προμνημονευθεῖσα προκήρυξις [ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις μετὰ τοῦ θουρίου καὶ τοῦ πολιτεύματος], ὅτι κατηναλώθησαν πρὸς τοῦτο δύο ὅλαι νύκτες, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐπασπεύθη ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ σχεδὸν πάντοτε παρόντος Βελεστινλῆ καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἐστάλησαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ τελευταίου τούτου τὰ ἐκτυπωθέντα τρισχίλια ἀντίτυπα». (Λεγρών, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα..., σ. 17. Βλ. λεπτομερέστερον περὶ τοῦ θέματος εἰς τὰ ἔργα μου Rhigas Velestinlis, La révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique, σ. 88 καὶ Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ, σ. 377).

2. Τὴν 27 Ἀπριλίου 1798 εἰς τὴν ἔκθεσιν, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν Pergen περὶ ἐνοχῆς τοῦ Πούλιου καὶ πέντε ἄλλων Ἑλλήνων αὐστριακῶν ὑπηκόων εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Ρήγα μετὰ προτάσεως πρὸς ἐξορίαν, ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος σημειώνει ἰδιοχείρως «τὰ πρόσωπα αὐτὰ πρέπει ἀμέσως χωρὶς ἄλλας διατυπώσεις νὰ ἐκδιωχθοῦν ἀπὸ τὴν Αὐστρίαν» (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 191). Τὴν 18 Μαΐου 1798 ἐκονοποιήθη εἰς τὸν

Ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδος καὶ τῶν πρώτων Ἑλλήνων δημοσιογράφων εἰς τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἀπόπειραν τοῦ Ρήγα κατέστησε τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν ἐπιφυλακτικὴν. Ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ ἀδειαν πρὸς ἔκδοσιν ἐλληνικῆς ἐφημερίδος ἢ περιοδικοῦ. Τὴν 1 Ἰανουαρίου 1811 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐλληνικὸν φιλολογικὸν περιοδικὸν μὲ τὸν τίτλον « Ἐρμῆς ὁ Λόγιος », δεκαπενθήμερον, ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος λογίου καὶ κληρικοῦ Ἀνθίου Γαζῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1816 ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κοκκινάκη καὶ Θεοκλ. Φαρμακίδου. Ὁ « Λόγιος Ἐρμῆς » ἦτο τὸ φιλολογικὸν ὄργανον τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῶν Παρισίων διὰ τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὑπερήσπιζε καὶ διέδιδε τὰς γλωσσικὰς καὶ φιλολογικὰς ἰδέας του καὶ διεκήρυσσε τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐκπαιδευσεως τοῦ ἔθνους, ἵνα τοῦτο, ἀναγεννώμενον πνευματικῶς, καταστῇ ὅριμον καὶ πρὸς ἀγῶνα διὰ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀναγέννησιν. Οὕτω καὶ ὁ « Λόγιος Ἐρμῆς », τὸ πρῶτον αὐτὸ ἐλληνικὸν φιλολογικὸν περιοδικόν, ἐξεπλήρωσεν ὑψίστην ἐθνικὴν ἀποστολὴν¹.

Γεώργιον Μαρκίδην Πούλιον ἡ ἀπόφασις περὶ ἐξορίας του καὶ κατασχέσεως τοῦ τυπογραφείου του (Γ. Λατῶν, ἔ.ἀ., σ. 71). Ἡ « Ἐφημερίς » εἶχε διακόμεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1797, ὅτε ἀπεκαλύφθη ἡ ἐπαναστατικὴ συνωμοσία τοῦ Ρήγα καὶ ἡ συνηγορία τοῦ Πούλιου. Ὁ Γεώργιος Πούλιος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Σαξωνίαν, ὅπου ἔζησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ὁ ἀδελφός του Πούμπλιος Πούλιος διέφυγε τὴν σύλληψιν, διότι εὕρισκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, πιθανώτατα μυστικός πράκτωρ καὶ σύνδεσμος τοῦ Ρήγα καὶ τῶν ἄλλων συνωμοτῶν συντρόφων του τῆς Βιέννης μετὰ τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ μεμνημένων εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια Ἑλλήνων. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐκεῖ διέδιδε μυστικῶς ἐπαναστατικοῦ περιεχομένου βιβλία ἐξωρίσθη καὶ αὐτός. (Βλ. Γ. Λατῶν, Οἱ Μαρκίδες Πούλιου, ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐταιρείας, τ. ΙΒ' (1957), σ. 366. Ἀ. π. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή).

1. Ὁ « Λόγιος Ἐρμῆς » ἐξεδόθη διὰ γενναίας χορηγίας τῆς Φιλολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ Βουκουρεστίου, ἰδρυθείσης τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐπιφανοῦς Ἑλλήνου λογίου, τότε μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου. Ἐδημοσίευσεν διατριβὰς ὅλων τῶν Ἑλλήνων λογίων, ἀλλ' ἰδίως ἐκείνων τῆς φιλολογικῆς καὶ γλωσσικῆς παρατάξεως τοῦ Ἀδ. Κοραῆ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ Παρισίων δὲν ἔπαυε νὰ ἀποστέλλῃ ὁδηγίας, ἐνίοτε καὶ ἐπικρίσεις, διὰ τὴν ἀκολουθουμένην πορείαν τοῦ περιοδικοῦ. Τὴν 15 Νοεμβρίου 1813 ὁ Ἀνθίμος Γαζῆς ἀνήγγειλεν ὅτι ἐγκαταλείπει τὴν διεύθυνσιν τοῦ « Λογίου Ἐρμού ». Ὁ ἀναλαβὼν τὴν συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως διευθυντὴς τοῦ « Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου » δὲν ἐξέδωσεν εἰμὴ ἐπὶ κατὰ ἀκανόνιστα διαστήματα τεύχη τοῦ « Λογίου Ἐρμού », τοῦ ὁποίου διεκόπη ἡ ἔκδοσις τὴν 24 Νοεμβρίου 1814. Κατόπιν τῶν ἐκκλήσεων τοῦ Κοραῆ καὶ μίας προκηρύξεως τῶν νέων ἐκδοτῶν, τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου καὶ Κωνσταντίνου Κοκκινάκη, ὁ « Λόγιος Ἐρμῆς » ἤρχισεν ἐπανεκδιδόμενος ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1816. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς λαμβάνει σαφεστέραν καὶ μαχητικωτέραν θέσιν εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ὑπεράσπισιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Κοραῆ, ἀσχῶν καὶ πολεμικὴν κατὰ ἀντιπάλων του, τινὲς τῶν ὁποίων δημοσιεύουν ἀπαντητικὰ καὶ λιβελλογραφικὰ φυλλάδια.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον ἐξεδόθη εἰς τὴν Βιέννην καὶ ἄλλο ἐλληνικὸν φιλολογικὸν περιοδικόν, ἡ « Καλλιόπη », ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου, ὄργανον τοῦ Κοδρικᾶ καὶ τῶν ἄλλων ἀντιπάλων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Διότι, ἀφοῦ ὑπῆρχον φιλολογοῦντες Ἕλληνες, ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρχουν καὶ φιλολογικαὶ ἐριδες, καί, ἀφοῦ ἐξεδόθησαν δύο ἐλληνικὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα, μοιραῖως θὰ ἔπρεπε νὰ διεξάγεται μεταξύ των σφοδρὰ διαμάχη. Πράγματι, κατὰ τὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ ἔτη οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες λόγιοι διηρέθησαν εἰς ἀντιμαχομένας παρατάξεις, αἱ δὲ ἐλληνικαὶ ἐφημερίδες τῆς Βιέννης, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, εὗρέθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς διαμάχης αὐτῆς. Ἀπὸ τῶν στηλῶν τῶν, συγχρόνως μὲ τὰς σοφὰς διατριβὰς καὶ τὰς διαφωτιστικὰς βιβλιογραφίας, παρήλυνον προκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις, αἱ ὁποῖαι πολλάκις κατέληγον εἰς προσωπικὰς ὕβρεις. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι εἰς τὰς φιλολογικὰς αὐτὰς διαμάχας τοῦ ἐλληνικοῦ Τύπου τῆς Βιέννης δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓν καὶ μόνον ἐλατήριον: ἡ ἀνεύρεσις τοῦ καλυτέρου τρόπου πνευματικῆς χειραφετήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας¹.

Ἀπὸ τοῦ 1819 ὁ Φαρμακίδης μεταβαίνει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γοττίγγης χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν, παρέμεινε δὲ ὁ Κοκκινάκης μόνος διευθυντῆς κατὰ τὸν μετέπειτα χρόνον τῆς ἐκδόσεως. Νέαν διακοπὴν τῆς ἐκδόσεως κατὰ τὸ 1820 ἀπεσόβησαν οἱ προσκείμενοι εἰς τὰς ἰδέας του Ἕλληνες λόγιοι, προθύμως συμβαλόντες διὰ δωρεῶν (βλ. « Λόγιον Ἑρμῆν » 1819, σ. 646 καὶ 1820, σ. 600). Τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ », τὸ ὁποῖον περιέλαβεν ἀναγκαστικῶς καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τῆς Μ. Ἑκκλησίας κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου, ἐξεδόθη τὴν 17 Ἀπριλίου 1821. Περὶ « Λογίου Ἑρμοῦ » καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1821, ἐν περ. « Χρυσῶν », Ἀθ., τ. ΙΖ' (1866), σ. 347 κ.έ. — Δ. Πετρακάκου, ἑ.ά. — Α.ρ. Dascalakis, La presse néo-hellénique, σ. 20. — Ν. Moschoroutos, ἑ.ά., σ. 20 κ.έ. — Αἰκ. Κουμαριανοῦ, « Ἑρμῆς ὁ Λόγιος », ἐν περ. « Ἐκτεῦθερα Γράμματα » 1947, σ. 83 καὶ 108. — Γ. Λαῖτο, Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος τῆς Βιέννης, σ. 92 κ.έ. Ἰκανὰ ἄρθρα ἀωνύμως ἢ ψευδωνύμως δημοσιευθέντα εἰς τὸν « Λόγιον Ἑρμῆν » ἀποδίδονται εἰς τὸν Κοραῆν. Πολὺ χρήσιμος θὰ ἦτο μία εἰδικὴ καὶ ἐκτεταμένη ἐργασία περὶ « Λογίου Ἑρμοῦ », τῆς ὕλης αὐτοῦ καὶ τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

1. Ἡ « Καλλιόπη » ἐξεδίδετο ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1819 μέχρι τῆς 15 Μαΐου 1821. Ὁ τίτλος αὐτῆς, καταλαμβάνων τὴν πρώτην σελίδα, ἦτο: « Καλλιόπη - Ἀγγελία φιλογολικῆς ἐπαγγέλλεται περιοδικῶς ἀναγγέλλειν. Ὑπὸ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ τοῦ ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΟΥ. Καθηγητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐν τῇ ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας Καίσαρ-βασίλειϋ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Χίρσφελδ 1819 ». Οἱ κυριότεροι συνεργάται, ἐνσχόντες τὴν ἐκδοσιν, ἦσαν ὁ Κοδρικᾶς, ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Κομμητᾶς. Αἱ κατὰ τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν « Κοραϊστῶν » ἐπιθέσεις ἦσαν ὀξύταται, πολλάκις δὲ ἐφθάνον

Τὴν 2 Ἰουλίου 1811 ἐξεδόθη καὶ ἡμερὶς καθαρῶς εἰδησεογραφικὴ μὲ τὸν τίτλον «Εἰδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη» καὶ μὲ ἐκδότην τὸν Εὐφρόνιον Πόποβιτς ἐκ Κοζάνης. Ὁ Πόποβιτς κατ' ὠρθοξωσεν νὰ λάβῃ ἀδειαν ἐκδόσεως, διότι εἶχεν ἰσχυρὰ μέσα, δεδομένου ὅτι ὁ πατήρ του ἦτο ὁ πατριώτης καὶ μορφωμένος Ἕλλην ἐπίσκοπος ἐν ἀρχῇ Βελιγραδίου καὶ κατόπιν τῶν Ἑλληνορθόδοξων Βουδαπέστης Διονύσιος Πόποβιτς. Ἐν τούτοις, ἐκίνησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς ὑποψίας τῆς μυστικῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ὑποψίας αἱ ὁποῖαι ἐνισχυθῆσαν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὥς ἐπληροφορήθη αὐτὴ διὰ τῶν πρακτόρων της, ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέον εἶχε δώσει ἐντολὴν εἰς τὸν ἐν Βιέννῃ πρέσβυν τῆς Γαλλίας νὰ τοῦ στέλλωνται πάντα τὰ φύλλα τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς ἡμεριδός. Ἡ αὐστηρὰ παρακολούθησις, αἱ συνεχεῖς ἐπεμβάσεις τῶν λογοκριτῶν καὶ ἄλλαι συνεχεῖς ἐκβιαστικαὶ ἐνέργειαι, ἠνάγκασαν τὸν Πόποβιτς νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκδόσεως μετὰ πεντάμηνον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 3 Ἰανουαρίου 1812 ἤρχισε νὰ ἐκδίδεται εἰς τὴν Βιέννην ἄλλη ἑλληνικὴ ἡμερὶς, ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» μὲ ἐκδότην τὸν Ἑλληνα λόγιον Δημήτριον Ἀλεξανδρίδην. Ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» ἐξεδίδετο δὲς, ἀργότερον τρεῖς τῆς ἐβδομάδος, καταχωρίζων πάσης φύσεως πολιτικάς, φιλολογικάς, οἰκονομικάς καὶ κοινωνικάς εἰδήσεις κατὰ τὸ πλεῖστον μεταφράσεις ἐκ τῶν αὐστριακῶν ἡμεριδίων. Εἶχε μεγάλην κυκλοφορίαν ἀνὰ τὰς ἑλληνικάς κοινότητας τοῦ ἑξωτερικοῦ καὶ ἀνὰ τὴν Τουρκίαν. Μολοντοὶ ἀπέφευγε νὰ δημοσιεύσῃ κάθε τι τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατόν νὰ κινήσῃ τὴν μῆνιν τῶν Τούρκων, αἱ τουρκικαὶ διαμαρτυρίαι ἦσαν συνεχεῖς διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου», ὥς ἄλλωστε καὶ τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ». Ὁ Μέττερνιχ ἐδυσφόρει διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς ἡμεριδός καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ περιοδικοῦ, δι' ἐκθέσεών του δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, χαρακτηρίζων τὴν ὕλην τῶν ἐπαναστατικῆν καὶ ἐρεθιστικῆν τῶν ἑλληνικῶν πνευμάτων κατὰ τῆς τουρκικῆς ἑξουσίας, ἀναφέρεται εἰς τὰς συνεχεῖς διαμαρτυρίας τῆς Πύλης καὶ ζητεῖ τὴν παῦσιν τῶν. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἀρνείται νὰ ἐνδῶσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Μέττερνιχ, διότι ὁ λογοκριτὴς Κοπιτάρ, φίλος τῶν Ἑλλήνων, ἰσχυρίζεται ὅτι οὐδὲν τὸ ἐπιμεμπτον ἐδημοσιεύετο. Ἐπὶ πλέον, ὁ αὐτοκράτωρ εἰς διασωθεῖσαν ἀπάντησιν πρὸς ἑγγράφον τοῦ Μέττερνιχ, προβάλλει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἰς ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας ἔξῃ σημαντικὸς ἀριθμὸς εὐπορούντων Ἑλλήνων, τῶν πλείστων αὐστριακῶν ὑπηκόων καὶ τινῶν ἐκ τούτων προσωποποιητῶν μεγάλης ἐπιρροῆς, ἐπὶ τούτων δὲ πάντων ἡ παῦσις

μέχρις ὕβριστικῶν χαρακτηρισμῶν καὶ προπηλακισμῶν. Ὁ Κοραῖς ἔμισε θανασίμως τὴν «Καλλιόπην», τὴν ὅποιαν ἀποκαλεῖ «Ἀθλιόπην» καὶ «κοπροδοχεῖον τοῦ Τουρκαθναίου» (ἐννοῶν τὸν Κωδρικᾶν), δὲν παύει δὲ νὰ παρορμᾷ δι' ἐπιστολῶν τοὺς φίλους του νὰ ἀπαντοῦν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀμειλίχτου ἐπιθετικότητος ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ».

τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων « θὰ ἐπροξένηι τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν »¹. Πάντως ἡ μυστικὴ ἀστυνομία τῆς Βιέννης παρηκολούθει ἀγρόπνως τὰς κινήσεις τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, εἰς δὲ τὰ μυστικά αὐστριακὰ ἀρχεῖα ἀνεκαλύφθησαν πολλαὶ ἐκθέσεις παρακολουθούντων ταύτας ἀστυνομικῶν πρακτόρων, ἐκθέσεις τῶν ὁποίων ἐλάμβανε τακτικῶς γνῶσιν ὁ ὑπουργὸς τῆς ἀστυνομίας, πολλάκις ὁ καγκελλάριος, ἐνίοτε αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Οὕτω πληροφοροῦμεθα σήμερον πολὺ περίεργα πράγματα διὰ τὸν πρῶτον ἐκδότην τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ » Ἀνθιμον Γαζην, ποῦ ἐσύχναζε, ποῖα πρόσωπα συνήντα, ἀκόμη μετὰ ποίων προσώπων καὶ εἰς ποῖα ἐστιατόρια συνέτρωγε. Χαρακτηριστικαὶ δὲ εἶναι καὶ αἱ κρίσεις τῶν ἀστυνομικῶν πρακτόρων διὰ τὸ ἑλληνικὸν περιοδικόν, ὡς αἱ ἀκόλουθοι: « Τὸ περιοδικόν τοῦτο ἔχει μὲν ἐπιφανειακῶς τάξει ὡς σκοπόν, ὅπως διαφωτίσῃ φιλολογικῶς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, συγχρόνως ὅμως ἀποτελεῖ τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον τῶν ἐν διασπορᾷ Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ὑπὲρ ποτε ἄλλοτε ὄνειροπολοῦν τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος »².

Ἀλλὰ τὰ βάσανα τῶν δύο αὐτῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἐξετείνοντο πολλάκις μέχρι τῆς διαμάχης τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων καὶ ἐπιρροῶν τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Ὅταν ὁ « Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος » ἐδημοσίευσεν τὸ εὐνοϊκὸν διὰ τοὺς Γάλλους, ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσίας προσέβαινεν εἰς ἐντόνους διαμαρτυρίας καὶ διαβήματα παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Βιέννης. Ὅταν ἐδημοσίευσεν τὸ εὐνοϊκὸν διὰ τοὺς Ρώσους, διεμαρτύρετο ὁ Γάλλος πρέσβυς. Παρὰ ταῦτα, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τόσων δυσχερειῶν καὶ καθημερινῶν ἀπειλῶν παύσεως καὶ φυλακίσεως τῶν ἐκδοτῶν τῶν, ὁ « Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος » καὶ ὁ « Λόγιος Ἑρμῆς » συνέχισαν τὴν ἐκδοσίν των μέχρι τοῦ 1821³.

Ἡ ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ » καὶ τῆς « Καλλιόπης » φιλολογικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων ἐπεξετάθη καὶ εἰς Παρισίους, ἐνθα ἔζων οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο παρατάξεων, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ὁ Παναγιώτης Κωδρικᾶς. Οὕτω τῷ 1818 ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τὸ δεκαπενθήμερον φιλολογικὸν περιοδικὸν « Ἀθηνᾶ » καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἡ « Μέλισσα ». Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐξεδόθησαν διὰ βραχὺ διάστημα καὶ εἰς τὸ Λονδίνον

1. Βλ. ἀποσπάσματα σχετικῶν ἐγγράφων ἐν Γ. Λαΐου, ἑ.ἀ., σ. 86 κ.ἐ.

2. ἑ.ἀ., σ. 97 κ.ἐ. Κατὰ τὰ ἔτη 1817-1818 ὑπὸ τοῦ « Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου » ἐξεδίδετο κατ' ἀραιὰ διαστήματα παράρτημα φιλολογικῆς ὕλης μὲ τίτλον « Φιλολογικὸς Τηλέγραφος ».

3. Ὁ « Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος », περιορισθεὶς αὐστηρῶς εἰς τὴν ἐπιτροπομένην ὑπὸ τῆς λογοκρισίας εἰδησεογραφίαν καὶ μὴ καταχωρίζων περὶ τῶν γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ ὀλίγα ἐκ τῶν αὐστριακῶν ἐφημερίδων καὶ ταῦτα ἄνευ σχολίων, συνέχισε μετὰ τινων κατὰ διαστήματα διακοπῶν τὴν ἐκδοσίν του μέχρι τοῦ 1836.

ἑλληνικά περιοδικά, ὡς ἡ « Ἴρις ἢ τὰ Ἑλληνικά » καὶ τὸ « Μουσεῖον »¹.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος δὲν ἔπαυεν εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ τὰ προλεγόμενα τῶν ἔργων του νὰ ἐξαίρη τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐφημεριδογραφίας διὰ τὸ ἔθνος καὶ νὰ ὠθῇ τοὺς φίλους του Ἑλλήνας λογίους πρὸς τοιαύτας ἐκδόσεις ὡς ὑψίστην ἀνάγκην διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τέκνον τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, φανατικὸς ὁπαδὸς τῶν φιλελευθέρων καὶ δημοκρατικῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐθέρμαινον καὶ κατηύγαζον τὴν σκέψιν του μέχρι πέρατος τοῦ βίου του, ὁ Κοραῖς ἔχει πολὺ ὑψηλὴν ἰδέαν περὶ ἐφημεριδογραφίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐφημεριδογράφου, ἥ, ὡς λέγομεν σήμερον, τοῦ δημοσιογράφου. Τὰς ἰδέας αὐτὰς ἀντιλεῖ ὄχι μόνον ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς ὁ φωτεινὸς ὁδηγὸς παντὸς συλλογισμοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἐντρυφᾷ. Ὅσα γράφει εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν ἔργων του καὶ ἰδίως εἰς τοὺς « αὐτοσχεδίους στοχασμοὺς » τῆς ἐκδόσεως τῶν « παραλλήλων Βίων » τοῦ Πλουτάρχου, περὶ ἐλευθερίας τοῦ Τύπου, περὶ ἀποστολῆς τῆς ἐφημερίδος, τῶν καθηκόντων τῶν ἐφημεριδογράφων κ.λ.π., διαβάζονται καὶ σήμερον μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον. « Ἐν, γράφει μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἀπ' ὅσα ἐπροξένησεν εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν ἡ τυπογραφικὴ τέχνη καλὰ, εἶναι καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ φιλολογικαὶ ἐφημερίδες... Τὴν εἰς τὸ καλὸν τῆς Ἑλλάδος προκοπὴν καὶ

1. Ἡ « Ἀθηνᾶ » ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ἐν συνόλῳ εἰς ἑξ τεύχη ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου μέχρι 15 Μαΐου 1819. Δὲν ἔφερεν ὄνομα διευθυντοῦ, ἐκδιδομένη ὑπὸ ὁμάδος νέων λογίων, ἀνηκόντων μᾶλλον εἰς τοὺς φιλολογικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κύκλους τοῦ Κωδρικᾶ. Ὁ Κοραῖς ἐθορυβήθη ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς, ὑποπτεύον ὅτι θὰ καταστῇ τὸ ὄργανον τοῦ λυσσώδους ἀντιπάλου του Π. Κωδρικᾶ, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει συνίστα εἰς τοὺς φίλους του νὰ ἀποφύγουν οἰανδήποτε συνεργασίαν ἢ ἄλλην ἐνίσχυσιν τῆς « Ἀθηνᾶς » ἐκ φόβου μὴ τοῦτο ἀποβῇ ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ ». Ἡ « Μέλισσα » ἢ « Ἐφημερίς ἑλληνική » ἐξεδόθη ἐν εἴδει τετραδίων καὶ κατ' ἀραιὰ καὶ ἀκανόνιστα διαστήματα μεταξὺ 1819 καὶ 1821 ὑπὸ τοῦ Κ. Κονδοῦ, ἐδημοσίευσεν δὲ ἀχρόους φιλολογικὰς πραγματείας λογίων ἀνηκόντων μᾶλλον εἰς τὸν κύκλον τοῦ Κοραῖ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ φίλος του Κ. Νικολόπουλος. Τὸ « Μουσεῖον », τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἦτο μᾶλλον ἔκδοσις φυλλαδίου ἢ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸ περιοδικὸν « Ἴρις ἢ τὰ νῦν Ἑλληνικά » ἐκδοθὲν εἰς Λονδίνον εἰς τινὰ φύλλα κατὰ τὸ 1819. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας ἐξεδόθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον εἰδησεογραφικαὶ καὶ φιλολογικαὶ τινες ἐφημερίδες, ὡς ἡ « Ἐφημερίς Ἰονική » ἐν Κερκύρᾳ (1814 - 1817), ἡ « Ἐφημερίς τῶν Ἐνωμένων ἐπαρχιῶν τῶν Ἰονικῶν νήσων » (Κέρκυρα 1818 - 1827) καὶ « Gazetta Zacintia » (Ζάκυνθος 1812 - 1814). Ὑπὸ τὸ ἀγρυπνὸν ὄμμα τῆς ἀγγλικῆς διοικήσεως δὲν ἦτο δυνατόν αἱ περιοδικαὶ ἑλληνικαὶ ἐκδόσεις ἐν Ἑπτανήσῳ νὰ ἐκφράζον ἐλευθερώως ἐθνικὰ συναισθήματα καὶ νὰ ἀσκήσουν πολιτικὴν τινὰ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ.

βελτιώσιν ἢ θελε πολὺ ταχύνει ἡ Ἐφημερὶς πολιτικοφιλογικὴ γραμμένη εἰς τὴν κοινῶς λαλουμένην γλῶσσαν, ἥτοι ἔφημερις ἐρανισμένη ἀπὸ τὰς πολιτικὰς καὶ φιλογικὰς τῶν φωτισμένων τῆς Εὐρώπης ἔθνων Ἐφημερίδας, ἔπειτα καὶ ἀπὸ τὰς εἰδήσεις τῶν ἰδίως συμβαινόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἔφημερις ὅμως αὕτη διὰ τὰ ἐπιτύχη ὄντως τὸν διὰ τὸν ὁποῖον γράφεται σκοπὸν, πρέπει νὰ συντάσσεται ἀπὸ κάλαμον φιλοσόφου, τοιοῦτου δηλαδὴ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος νὰ διαλέγῃ μὲ κρίσιν ἀπὸ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἔφημερίδας ὅ,τι εἶναι ἀληθῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν παροῦσαν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν καὶ νὰ ἀποβάλλῃ ὅσα δὲν συντείνουσιν εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸν πλανῶσιν ἀπ' αὐτόν». Καὶ ἐξηγεῖ ἐν συνεχείᾳ : « Τοῦτο μάλιστα σημειοῦται διὰ τὸ πολιτικὸν μέρος τῆς Ἐφημερίδος. Ὁ Γραικὸς ἀναγνώστης δὲν ἔχει χρεῖαν νὰ μάθῃ πότε κοιμῶνται καὶ πότε ἐξυπνίζονται οἱ Ἑγεμόνες τῆς Εὐρώπης, πότε ὑπάγουν εἰς τὸ θέατρον ἢ εἰς τὸ κυνήγιον ἢ πότε συγκροτοῦν χοροὺς καὶ συμπόσια. Ὁ,τι μάλιστα συμφέρει εἰς αὐτὸν νὰ ἐξεύρῃ εἶναι τῶν καλῶν αἱ καλαὶ πράξεις Ἑγεμόνων' τίς ἀπ' αὐτοὺς ἔχει ὄμμα ἀγρυπνον εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς βασιλείας του, τίς ὑπερασπίζει τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ ἀνταμείβει κατ' ἀξίαν τοὺς ἐπιστήμονας, τίς ἀσχολεῖται μὲ τὴν αὔξησιν τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, μηδὲ καταγίνεται εἰς ἄλλο παρὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ὑπηκόων, πρὸς τοὺς ὁποίους προσφέρεται ὡς πατὴρ πρὸς τέκνα. Ταῦτα παρὰ τῶν χρηστῶν καὶ φιλοσόφων Ἑγεμόνων, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει μείνῃ ἀθάνατος. Τῶν μὴ τοιούτων ὁ Γραικὸς ἔφημεριδογράφος ἃς ἱστορῇ ἀπλῶς τὴν ἀμέλειαν, ἐὰν εἶναι ἀκίνδυνος ἡ ἱστορία' εἰ δὲ μή, ἃς σιωπᾷ περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι καὶ πρὶν ἀποθάνωσιν, ἀπέθανον »¹. Ὅταν δὲ ἐπὶ τέλους ἐξεδόθη ὁ « Λόγιος Ἑρμῆς », ὁ Κοραῖς δὲν παύει εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν βιβλίων του νὰ δίδῃ κατευθύνσεις περὶ τῆς δημοσιευομένης ὕλης, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς χρησιμοποιομένης γλώσσης, προβαίνων πολλάκις εἰς διορθώσεις ἢ ἀκόμη καὶ εἰς αὐστηράς ἐπιτιμήσεις. Ὅτε δὲ τῷ 1815 ὁ Ἀνθίμος Γαζῆς διέκοψε τὴν ἔκδοσιν τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ », ὁ Κοραῖς καταβάλλει ἀγωνιώδεις προσπάθειας διὰ τὴν ἐπανέκδοσιν τούτου καὶ τὸ ἐπιτυγχάνει μὲ ἐκδότας τοὺς ἀφωσιωμένους φίλους του λογίους Κωνσταντῖνον Κοκκινάκη καὶ Θεόκλητον Φαρμακίδην. Καὶ τότε διαδηλώνει τὴν ἱκανοποίησίν του γράφων πρὸς τὸν Ρῶταν : « Τὸ μέγα μέσον, ἢ ἂν θέλῃς ἡ μεγάλη κουτάλα, ὁ Λόγιος Ἑρμῆς, ἄρχισε νὰ λαμβάνῃ τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἐπεθύμουν μορφήν. Ὅσοι λοιπὸν ἐπιθυμεῖτε τὴν ἀναγέννησιν τῆς τालαιπώρου Πατρίδος, πρέπει ὅχι μόνον νὰ μὴ ἐμποδίσετε τὴν παῦσιν τοῦ θείου τούτου μέσου, ἀλλὰ νὰ συνδράμετε εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ὀλίγας ἡμέρας ἔχω ἀκόμη νὰ ζήσω

1. Ἁ. Κοραῖ, Αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ εἰς Πλουτάρχου « Παράλληλοι Βίοι », τ. Α' (1809), σ. μὴ' κ.ε.

ᾧθεν παρακαλῶ μὲ δάκρυα καὶ σὲ καὶ τοὺς ὁμοίους νὰ κρίνετε τὸν Α. Ε. ὡς μέγα σας κανόνιον, μὲ τοῦ ὁποίου τὰς φλόγας μέλλετε νὰ κατακαύσετε τὸ πολύμορφον καὶ πολυκέφαλον θηρίον τῆς ἀπαιδευσίας¹.

Ἐπῆλθε τέλος τὸ 1821, ὅτε ἐσήμανε τὸ κήρυγμα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἡ Αὐστρία, ἀκολουθοῦσα τὴν φιλότουρκον πολιτικὴν της, ἐφάνη ἀποφασισμένη νὰ ἀντιδράσῃ διὰ παντὸς μέσου κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος, ὑποκύπτων εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Μέιτερνιχ, ἀπέλυσεν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τὸν ἀρχηγὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ἡ δὲ Μεγάλη Ἐκκλησία κατ' ἐντολὴν τοῦ Σουλτάνου καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τῆς ἀπειλουμένης γενικῆς σφαγῆς τῶν ραγιάδων ἐν τῇ Ὁθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐξέδωσε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμόν. Τὸ κείμενον τοῦ ἀφορισμοῦ ἐστάλη πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἐφημερίδας τῆς Βιέννης, προφανῶς πρὸς ἐπηρεασμὸν τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ἐκδόται καὶ τῶν τριῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Βιέννης ἠρνήθησαν τὴν δημοσίευσιν, προβάλλοντες τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἦσαν υποχρεωμένοι νὰ μὴ δημοσιεύσουν τι μὴ ἐπιτρεπόμενον ὑπὸ τῆς λογοκρισίας, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ δημοσιεύσουν τι τὸ ὁποῖον δὲν ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς λογοκρισίας. Φαίνεται ὅτι ὁ φιλέλλην λογοκριτής, συμπαθὼν τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἐνίσχυε τὴν ἀποψιν ταύτην. Ὁ Τοῦρκος ἐν Βιέννῃ πρέσβυς ἀπηύθυνε νέαν σφοδροτέραν τῆς πρώτης διαμαρτυρίαν, ἀπαιτῶν νὰ ἐκδοθῇ ἀμέσως διαταγὴ πρὸς δημοσίευσιν τῶν ἀφορισμῶν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο². Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ «Καλλιόπη» ἔσπευσε νὰ διακόψῃ τὴν ἐκδόσιν της καὶ ὁ διευθυντής της ἐφυγαδεύθη. Ὁ «Λόγιος Ἐρμῆς» ἀνήγγειλε τὴν διακοπὴν τῆς ἐκδόσεώς του, ἀλλὰ πρὸ τῆς διακοπῆς εἰς τὸ τελευταῖον φύλλον διετάχθη νὰ δημοσιεύσῃ τὸ κείμενον τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡναγκάσθη

1. Ἄ. Κοραῖ, Ἑπιστολαί, ἔκδ. Δαμαλά, τ. Γ', σ. 32 κ.ε. Δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ὀλόκληρον τόμον αἱ γνῶμαι τὰς ὁποίας ἐκφράζει εἰς τὰ Προλεγόμενα τῶν ἔργων του καὶ τὰς ἐπιστολάς του ὁ Κοραῖς περὶ τυπογραφίας, ἐφημεριογραφίας, ἐλευθεροτυπίας, ἀποστολῆς καὶ καθηκόντων τῶν ἐφημεριογράφων κ.λπ. Πολὺ χρήσιμον θὰ ἦτο νὰ περισυλλεγοῦν εἰς εἰδικὴν ἐκδοσιν, διότι δὲν παύουν νὰ παρουσιάζουν καὶ σήμερον ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον.

2. Πρεσβευτής, ἀκριβέστερον Ἐπιτετραμμένος (Chargé d'Affaires) τῆς Τουρκίας ἐν Βιέννῃ, προβαίνων εἰς τὰ διπλωματικά αὐτὰ διαβήματα ἐναντίον τῶν ἐκεί ἐλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἦτο ὁ Ἕλλην Ἰω. Μαυρογένης, ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις, 24 ἔτη προηγουμένως ἐφέρετο ἀναμειγμένος εἰς τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἀπέτειραν τοῦ Ρήγα! Διέφυγε τότε τὴν σύλληψιν, διότι εὐρίσκετο εἰς Παρισίους, φερόμενος ὡς ἀπεσταλμένος τῶν συνωμοτῶν πρὸς ἀκρίβωσιν τῶν διαθέσεων τοῦ Διευθυντηρίου διὰ τὴν μελετωμένην ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων. Βραδύτερον ἠδυνήθη νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ διωρίσθη Ἐπιτετραμμένος πρέσβυς τὸ ἔτος 1811 (βλ. Ἀπ. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή, σ. 250 κ.ε.).

νὰ πράξῃ τοῦτο ἐν παραρτήματι, προτάξας εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν γράφει «ἐπαρακαλέσθην εἰς τὴν δημοσίευσιν αὐτὴν», ὅπερ λέγει πολλά. Αὐτὸ ἄλλωστε ἦτο τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», διακόψαντος τὴν ἔκδοσιν διὰ τὰ μὴ γίνῃ ὄργανον ἐναντίον τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἑθνους. Ὀλίγον ἔπειτα, ἐκ τῶν ἐκδοτῶν του ὁ μὲν Κοκκινάκης ἐφυλακίσθη μετ' ἄλλων Ἑλλήνων, διότι συμμετεῖχεν εἰς ἔρانون ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, ὁ δὲ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ ὁποῖος ἤδη εὗρίσκετο εἰς Γερμανίαν, παραλαβὼν τοὺς ἐκεῖ Ἑλληνας σπουδαστάς, ἔσπευσεν εἰς τὴν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα. Ἦδη ὁ πρῶτος διευθυντὴς τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ» Ἀνθιμος Γαζῆς διέτρεχε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπόστολος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λήγει ἡ δρᾶσις τοῦ ἐν τῷ ἔξωτερικῷ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως Τύπου. Δὲν ἦτο πλέον καιρὸς ἀναμορφωτικῶν προσπαθειῶν καὶ φιλολογικῶν ἀγώνων. Οἱ Ἑλληνες ἀπὸ ὅλας τὰς γωνίας τῆς γῆς ἔσπευδον πρὸς τὴν ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένην πατρίδα, οἱ δὲ λόγιοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἤδη μεμυημένοι εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια, ἔσπευδον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἴτε διὰ τὰ ἀναλάβουν τὴν πολιτικὴν διευθύνσιν τοῦ ἀγῶνος, εἴτε διὰ τὰ συνεχίσουν τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἐλευθέρων πλέον Ἑλληνοπαίδων.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προκαλεῖ τὴν ἔκκληξιν, ἀποτελεῖ δὲ γεγονὸς χαρκτηριστικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι τὸ φαινόμενον ἐνὸς λαοῦ, ὅστις, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ διεξαγάγῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του τὸν τραχύτερον τῶν ἀγώνων ἐξ ὧν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, παλαίων μόνος πρὸς τὸν κολοσσὸν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀντιμετωπίζων τελείαν ἐξολόθρευσιν εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας, ταυτοχρόνως μὲ τὴν χειραφέτησιν του αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην δημοσιογραφίας καὶ μάλιστα δημοσιογραφίας ἐλευθέρας, ὁργάνου τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν λαϊκῶν ἐπιθυμιῶν. Τέσσαρας μόλις μῆνας μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν Αὐγούστον τοῦ 1821 κυκλοφορεῖ ἐν μέσῳ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων ἑλληνικὴ ἔφημερίς. Γεννᾶται ἡ εὐλογος ἀπορία πῶς εὐρέθησαν ἐν μέσῳ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων τυπογραφεῖα καὶ τυπογράφοι, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἀρχίσει ἡ δρᾶσις τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ οὐδεμία ἐν γένει βοήθεια εἶχε σταλῇ ἀκόμη ἔξωθεν. Ἰδοὺ ἡ ἐξηγήσις: Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κατερχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἐθεώρησε καλόν, ἀντὶ πολεμοφοδίων νὰ προσκομίσῃ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας... τυπογραφεῖον. Τὸ ἐπρομηθεύθη εἰς τὴν Τεργέστην ἢ, κατ' ἄλλας πληροφορίας, τοῦ ἐστᾶλη ἐκεῖ ἐκ Βενετίας, τὸ μετέφερε δὲ κατ' ἀρχὰς εἰς Ὑδραν καὶ κατόπιν εἰς τὸ παρὰ τὴν Τρίπολιν στρατόπεδον τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ δὲν ἤρχουν τὰ τυπογραφικὰ μέσα, οὔτε οἱ Ἑλληνες λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ συρρέουν ἐκεῖ πρόθυμοι καὶ ἱκανοὶ νὰ συντάξουν ὄχι μίαν, ἀλλὰ δεκάδας ἔφημερίδων. Ἐλεπον οἱ τυπογράφοι, οὐδεὶς δὲ ἐκ τῶν

ἐν τῷ ἐπαναστατικῷ στρατοπέδῳ ἐγγνώριζε τὴν τυπογραφικὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο τὸ τυπογραφεῖον περιεφέρετο εἰς μάτην ἀπὸ στρατοπέδου εἰς στρατόπεδον καὶ τὰ παλληκάρια, τὰ ὅποια ἐπερίμεναν ντουφέκια καὶ μαπαροῦτι, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν διατὶ τοὺς παρηκολοῦθει τὸ περίεργον ἐκεῖνο κιβώτιον, τὸ περιέχον τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὸ πιεστήριον. 'Όταν μετ' ὀλίγον ἤρχισεν νὰ ἀνθῇ ὁ ἑλληνικὸς Τύπος, ἀντελήφθησαν τί σημαντικὰ ὅπλα περιεῖχε τὸ μυστηριώδες ἐκεῖνο κιβώτιον¹.

Εἰς τὴν παρὰ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνικὴν πόλιν τῶν Κυθωνίων, τῆς ὁποίας ἡ εὐημερία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ὀνομαστή, εἶχε σταλῇ ἀπὸ τοῦ 1819 ἐκ Παρισίων ὑπὸ τοῦ φιλέλληνον διευθυντοῦ μεγάλων τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκδότου τῶν ἔργων τοῦ Κοραῆ Φιρμὶν Ντιντώ, γνωστοῦ ἐνταῦθα ὡς Φιρμίνου Διδότου, ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον πρὸς ἔκδοσιν ἐπὶ τόπου ἑλληνικῶν βιβλίων. 'Όταν ἐκηρύχθη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἡ ὥραία καὶ ἀνθ' ἡσασα εἰς τὰ γράμματα ἑλληνικὴ πόλις κατεστράφη καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς κατεσφάγη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἰς τυπογράφος, ὀνόματι Τόμπρας, κατώρθωσε νὰ διαφυγῇ καὶ κατέφυγεν εἰς Πελοπόννησον. 'Ητο ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔλειπε διὰ νὰ ἐγκαινιάσῃ τὴν δρᾶσίν του ἐντὸς τῶν ἐπαναστατημένων χωρῶν ὁ ἑλληνικὸς Τύπος².

1. Εἰς τὸν «Κατάλογον ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν 1811 - 1863», 'Αθ. 1963 (πολυγράφημα), ὁ Δ. Γκίνης σημειώνει ἐφημερίδα «Ἑλληνικὸς Καθρέπτης» ὡς ἐκδοθεῖσαν ἐν 'Υδρᾷ κατὰ τὰ ἔτη 1821 - 1822, ἀνευ ἐτέρας ἐνδείξεως. Τοιαύτην περιοδικὴν ἔκδοσιν ἐν 'Υδρᾷ κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ δὲν ἀνεύρομεν εἰς τὰς συλλογὰς τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, οὐδ' εἶδομεν ἀναγραφομένην εἰς τοὺς γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς καταλόγους 'Εφημερίδων. Δὲν γνωρίζομεν πόθεν ἠντίλησε τὴν πληροφορίαν αὐτήν, πιθανώτατα δ' οὐδ' ὁ ἴδιος γνωρίζει, δεδομένου ὅτι, ὡς γράφει ἐν τῷ προλόγῳ, ἀπώλεσε τὰς παλαιὰς σχετικὰς σημειώσεις του καὶ ὅτι πολλὰς τῶν πληροφοριῶν ἠντίλησε δι' ἀποδεικτώσεων ἐκ βιβλιογραφίων ἢ ἀκόμη καὶ ἐκ μελετῶν περὶ ἐφημεριδογραφίας, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν. Διερωτώμεθα πάντως πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐκδοθῇ ἐφημερίς ἡ οἰονόηποτε ἄλλο ἔντυπον ἐν 'Υδρᾷ κατὰ τὸ 1821, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν, δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἐκεῖ τυπογραφεῖον. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις πρόκειται περὶ συγχύσεως.

2. 'Ο Κωνσταντῖνος Τόμπρας ἐστάλη ὑπὸ τοῦ σχολάρχου τῆς Ἀκαδημίας τῶν Κυθωνίων Γρ. Σαράφη εἰς Παρίσιους διὰ νὰ σπουδᾷ τὴν τυπογραφίαν εἰς τὰ τυπογραφεῖα τοῦ Διδότου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰς Κυθωνίας καὶ ἐπεθύμει νὰ ἰδρυσθῇ ἐκεῖ τυπογραφεῖον διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ τὸν διδάσκαλόν του 'Αδ. Κοραῆν. 'Ο Τόμπρας ἐσπούδασεν εἰς Παρίσιους καὶ Βιέννην ὅχι μόνον τυπογραφίαν, ἀλλὰ καὶ παιδαγωγικά. 'Επιστρέψας εἰς Κυθωνίαν ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ κατὰ τὸ 1819 σταλέντος ὑπὸ τοῦ Διδότου τυπογραφείου, εἰς τὸ ὅποιον μέχρι τοῦ 1821 ἐξεδόθησαν πολλὰ βιβλία. 'Ο Τόμπρας ἐδίδαξε τὴν τυπογραφικὴν τέχνην καὶ εἰς τοὺς ἀνεψιούς του 'Ιωάννην Τόμπραν καὶ 'Αναστ. Νικολαΐδην, τοὺς ὁποίους, διαφυγόντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυθωνίων, εἶχεν ὡς βοηθοὺς ἐν Ἑλλάδι εἰς τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐτοποθέτησεν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν σταλέντων νέων

Τὸ τυπογραφεῖον μετεφέρθη ἀμέσως εἰς τὰς Καλάμας, ἀνετέθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ἡ ἔκδοσις τῆς ἐφημερίδος εἰς τὸν γνωστὸν μας ἦδη ὡς ἐκδότην τοῦ « Λογίου Ἑρμοῦ » ἀρχιμανδρίτην Θεόκλητον Φαρμακίδην. Τοιοῦτοτρόπως ἐξεδόθη εἰς τὰς Καλάμας τὴν 1 Αὐγούστου 1821 ἡ « Σάλπιγξ Ἑλληνική ». Ὁ τίτλος τῆς ἐσυμβόλιζε τὰ σαλπίσματα τῆς ἐλευθερίας πρὸς τοὺς ὑποδούλους, εἰς δὲ τὴν προμετωπίδα τῆς ἀπεικονίζετο ἡ περὶ τὸν τίτλον τοῦ ἐξωφύλλου ὑπῆρχε τὸ λῖαν ἐπίκαιρον κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην δημορικὸν ρητόν : « Εἰς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρός » καὶ κάτωθι : « Ἐν Καλαμάτᾳ ἔτει α' τῆς ἐλευθερίας, ἐκ τῆς ἐθνικῆς τυπογραφίας ». Εἰς τὴν δευτέραν σελίδα μὲ τὸν τίτλον « Ἀνακῆρυξις » δικαιολογεῖται ὡς ἐξῆς ἡ ἔκδοσις τῆς πρώτης ἐν ἐλευθέρῳ ἑλληνικῇ ἐδάφει ἐφημερίδος :

« Εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν Γένος, μὴ ὑπομένον τὸν βαρὺν τῆς τυραννίας ζυγόν, τὸν ὁποῖον ἔφερεν ἀναξίως αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἀπεφάσισεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θείας προνοίας νὰ πιάσῃ τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὁποίαν ἀπώλεσεν αὐτονομίαν, εἶναι ἀναγκασιότατη καὶ ἐφημερὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδιδομένη. Τὸ γένος ὅλον ἀγωνιζόμενον εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα θέλει νὰ βλέπῃ καὶ διὰ τοῦ τύπου τοὺς ἀγῶνας τοῦ κηρυττομένους, τὰς ἀρετὰς τῶν καλῶν δημοσίων ἐπαινούμενας καὶ τὰς κακίας τῶν κακῶν ἐξελεγχόμενας εἰς ἀποφυγὴν καὶ μίμησιν. Θέλει νὰ μανθάνῃ τὰ ἀνὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν γενόμενα καὶ οὕτω νὰ βάλλονται διὰ τῆς ἐφημερίδος ὅλα τὰ μέρη τοῦ εἰς συνάφειαν... » Καὶ καταλήγει : « Ἀδεῖα λοιπὸν τοῦ ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Ὑψηλάντου πληρεξουσίου τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου γίνεται γνωστὸν εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ὅλους τοὺς φιλέλληνας ξένους, ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης Αὐγούστου λαμβάνει ἀρχὴν ἡ ἔκδοσις μιᾶς τοιαύτης ἐφημερίδος Σάλπιγξ ἑλληνικὴ ὀνομαζομένης... ». Συμφώνως μὲ τὸ ἀνωτέρω πρόγραμμα, ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς καὶ εἰδησεογραφικῆς ἐφημερίδος. Τὸ λεγόμενον ἐν τῇ αἰτιολογικῇ διακηρύξει ὅτι ἐξεδόθη « ἀδεῖα » τοῦ Ὑψηλάντου, ἀποδεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐπισήμου ὄργάνου τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἄλλωστε ἦτο φυσικὸν ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας. Ὁ ἱστορικὸς Φιλήμων γράφει ὅτι ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης ἀπεχώρησε τῆς διευθύνσεως τῆς ἐφημερίδος, διότι « δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὸ δεσποτικὸν μέτρον τῆς προεξετάσεως ». Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡσχεῖτο προληπτικὴ λογοκρισία, ἡ ὁποία παντοῦ καὶ πάντοτε δὲν εἶναι ἀρεστὴ εἰς τοὺς δημο-

τυπογραφείων. Ὁ Τόμπρας, μετὰ τὴν Καλαμάταν καὶ τὸ Ἄργος, μετέβη εἰς Μεσολόγγι, ὅπου ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε μεταφέρει ἐν μικρὸν τυπογραφεῖον πρὸς ἐκτύπων δημοσίαν πράξιν. Κατόπιν μετέβη εἰς Ὑδραν, ὅπου ὠργάνωσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ « Φίλου τοῦ Νόμου ». (Βλ. Μ. Πρωτοψάλτη, Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, τ. 2, σ. 23, σημ. 6).

σιογράφους. Πρέπει ὅμως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, μὴ ὑπαρχόντων εἰσέτι νόμων περὶ Τύπου, ἦτο φυσικὴ ἡ ἀπαίτησις τοῦ ἀρχηγοῦ ὅπως ἐλέγχῃ κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας στιγμὰς πᾶν ὅ,τι θὰ ἐγράφετο εἰς ἐφημερίδα, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἐξεδίδετο εἰς τὸ μοναδικὸν ἐθνικὸν τυπογραφεῖον δι' ἐξόδων δημοσίων, εἶχε δὲ τὴν ἀποστολὴν ὅχι νὰ ἀναπτύξῃ κόμματα καὶ πολιτικὰς ἰδέας, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας.

Εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τῆς 1 Αὐγούστου, ἡ «Σάλπιγξ Ἑλληνικὴ» δημοσιεύει τὴν ἐκ Μολδοβλαχίας ἀπευθυνθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου προκήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἀρχίζει: «Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ Πατριδος. Ἡ ὥρα ἤλθεν, ὧ ἄνδρες Ἑλληνας...» καὶ ἀφοῦ διεξέτραγώδει τὰ μαρτύρια τοῦ γένους ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἐτελείωνε: «Ἄς καλέσωμεν λοιπόν, ὧ ἄνδρεῖοι καὶ μεγάλωψυχοι Ἑλληνες, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν κλασσικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος. Ἄς συγκροτήσωμεν μάχην μεταξὺ Μαραθῶνος καὶ Θερμοπυλῶν. Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ μᾶς ἀφήσουν ἐλευθέρους ἐπολέμησαν ἐκεῖ... Εἰς τὰ ὅπλα λοιπόν, φίλοι, ἡ πατρις μᾶς προσκαλεῖ». Εἰς τὸ τρίτον φύλλον τῆς 25 Αὐγούστου, δημοσιεύει τὴν προκήρυξιν: «Πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐτὰς ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς ἀρχιστρατήγου τῶν Σπαρτιατικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας τῆς ἐν Καλαμάτῃ», ἡ ὁποία ὡς ἐξῆς ἀνηγγείλειν εἰς τὴν Εὐρώπῃν τὴν κήρυξιν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπεκαλεῖτο βοήθειαν: «εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν, στερημένοι ἀπ' ὅλα τὰ δίκαιά μας, μὲ μίαν γνώμην ὁμοφώνως ἀπεφασίσσαμεν νὰ λάβωμεν τὰ ὅπλα καὶ νὰ ὀρμήσωμεν κατὰ τῶν τυράννων... Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀπεφασίσσαμεν ἡ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν. Δι' ὃ καὶ παρακαλοῦμεν τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν ἐξευγενισμένων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἱερὸν καὶ δίκαιον σκοπὸν μας καὶ νὰ λάβωμεν τὰ δίκαιά μας καὶ νὰ ἀναστήσωμεν τὸ τεταλαιπωρημένον γένος μας. Δικαίῳ τῷ λόγῳ ἡ μήτηρ μας Ἑλλάς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ σεῖς ἐφωτίσθητε, ἀπαιτεῖ ὅσον τάχιστα τὴν φιλάνθρωπον συνδρομὴν σας, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς θέλομεν δεῖξει ἐν καιρῷ πραγματικῶς τὴν εὐγνωμοσύνην μας»¹. Ἐδημοσιεύθησαν ἐπίσης διάφοροι εἰδήσεις περὶ τῶν πρώτων νικῶν τῆς ἐπαναστάσεως.

Μολονότι εἰς τὸ πρῶτον φύλλον ἡ «Σάλπιγξ Ἑλληνικὴ» ἀνηγγέλλεν ὅτι θὰ ἐκδίδεται ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ἐν τούτοις δὲν ἐξεδόθη παρὰ εἰς τρία φύλλα, καὶ ταῦτα εἰς ἀραιὸν διάστημα (1, 15, 25 Αὐγούστου 1821). Οὐδὲν φύλλον τῆς διεσώθη μετέπειτα καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις δὲν ἐξεδόθη πλέον. Γεννᾷ τὴν ἀπορίαν πῶς οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνῶ ἔδειξαν τόσην

1. Βλ. τὰ πλήρη κείμενα τῶν προκηρύξεων τούτων ἐν μελέτῃ μας «Ἡ ἐναρξὶς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», Ἀθ. 1962, σ. 112 κ.ἑ.

σπουδὴν πρὸς ἔκδοσιν ἐφημερίδος, ἐγκατέλειψαν κατόπιν τὴν ἔκδοσιν τῆς. Τοῦτο ἐξηγεῖται. Τὰ κομισθέντα τυπογραφικὰ στοιχεῖα ἦσαν ἐλάχιστα, διὰ δὲ τὴν ἐκτύπωσιν ὀλίγων φύλλων μὲ τὸ μικρὸν ἀρχέγονον πιεστήριον ἀπαιτεῖτο πολὺς χρόνος. Ἐν τῷ μεταξύ, προοδευούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ κεντρικὴ διοίκησις ἐχρηαίετο τυπογραφεῖον διὰ τὴν τύπωσιν τῶν ἐγκυκλίων καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισήμων πράξεων. Διὰ τοῦτο τὸ τυπογραφεῖον μετεφέρθη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως, τὴν Τρίπολιν. Ἐκτοτε, μεταφερομένης τῆς ἔδρας τῆς Κυβερνήσεως ἀναλόγως τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐν γένει συνθηκῶν τοῦ ἀγῶνος, μετεφέρετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ τὸ μοναδικὸν ἔκεινο τυπογραφεῖον. Δι' αὐτοῦ, ἐκτὸς τῶν λοιπῶν ἐπισήμων πράξεων τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τοῦ ἀγῶνος, ἐτυπώθη καὶ τὸ πρῶτον πολίτευμα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τὸ ψηφισθὲν ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐθνοσυνελεύσεως ἐν Ἐπιδαύρῳ τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822. Ὅταν δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1822 εἰσέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ Δράμαλης ἐπὶ κεφαλῇς ἰσχυρῶν τουρκικῶν δυνάμεων καί, πρὶν ὑποστῇ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη τὴν παρὰ τὰ Δερβενάκια πανωλεθρίαν, κατέλαβε τὴν Κόρινθον, εὔρην ἔκει τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι τυπογραφεῖον καὶ τὸ κατέστρεψεν. Αὐτὸ τὸ δραματικόν, ἀλλ' ἔνδοξον τέλος εἶχεν ἡ πρώτη τυπογραφία καὶ ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἐγκαθιδρύσεως ἐφημεριδογραφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, συμμεριζομένη τὰς τύχας τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας¹.

Οὕτως, ἔλλειπει τυπογραφικῶν μέσων, ὁ ἐλεύθερος Ἑλληνισμὸς παρέμεινε καὶ πάλιν ἄνευ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἡμπόδισε τὴν πρώτην ἐθνικὴν Συνέλευσιν νὰ προβλέψῃ εἰς τὸ πρῶτον πολίτευμα τῆς 1 Ἰανουαρίου 1822 περὶ ἐλευθερίας τοῦ Τύπου, ὀρίσασα εἰς τὰς περὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἀπολύτου ἰσότητος τῶν πολιτῶν διατάξεις ὅτι «οἱ Ἕλληνες ἔχουν δικαίωμα νὰ κοινοποιῶσιν ἄλλωστε καὶ διὰ τοῦ τύπου τὰς δοξασίας των, ἀλλὰ μὲ τοὺς ὅρους 1) νὰ μὴ γίνεταί λόγος κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, 2) νὰ μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τὰς κοινῶς παραδεδομένας ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς, 3) νὰ ἀποφεύγωσι πᾶσαν προσωπικὴν ὕβριν».

Χαρακτηριστικὸν τοῦ πόσον καθίστατο αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις δημοσιογραφίας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ἔλλειπει τυπογραφικῶν μέσων, ἐξεδόθησαν κατὰ

1. Ὁ Δ. Γκίνης (ἑ.ἀ.) σημειώνει καὶ ἐφημερίδα «Σάλπιγξ τῆς Ἑλλάδος» ὡς ἐκδοθεῖσαν ἐν Κορίνθῳ τῷ 1822. Τοιαύτη ἐφημερίς δὲν σημειοῦται οὔτε εἰς τοὺς καταλόγους ἐφημερίδων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς, θὰ πρόκειται δὲ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν περὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν σημειώσεων ἢ ἀποδελτιώσεως ἐξ ἄλλων βιβλιογραφικῶν ἢ μελετῶν ἀμφιβόλου κύρους. Ἄν πράγματι ἐξεδόθῃ φέρον τὸν τίτλον αὐτὸν ἐντυπον ἐν Κορίνθῳ, θὰ πρόκειται περὶ μοναδικοῦ, καὶ οὐχὶ περιοδικοῦ, ἐντύπου, ἀναγράφοντος πράξεις τῆς κυβερνήσεως καὶ δημοσιευθέντος ἐκεῖ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ μεταφερθέντος τυπογραφείου.

τὴν περίοδον ταύτην εἰς πλείστα μέρη τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐφημερίδες χειρόγραφοι. Οὕτω, τῷ 1822 ἐξεδόθη εἰς Μεσολόγγιον ἡ ἐφημερίς « Αἰτωλική », εἰς δὲ τὸ Βραχῶρι, ἔδραν τῆς διοικήσεως τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἐξεδόθη ὁ « Ἀχελῷος ». Ἐπίσης ἀναφέρεται μία ἄλλη εἰς Γαλαξίδι καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ, τῶν ὁποίων δὲν διεσώθησαν οὔτε φύλλα, οὔτε κἀν τὸ ὄνομα. Ἀλλ' ἐκ τῶν διασωθέντων φύλλων τῆς « Αἰτωλικῆς » καὶ τοῦ « Ἀχελῷου » βλέπομεν ὅτι αἱ χειρόγραφοι ἐκείναι ἐφημερίδες περιελάμβανον τὰς ἐπισήμους ἀποφάσεις τῶν διοικήσεων, στρατιωτικὰς καὶ ἄλλας εἰδήσεις, πατριωτικὰ ἄρθρα, ἀκόμη καὶ ποιήματα καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι θὰ ἡδύνατο νὰ περιλάβῃ μία ἐντυπος ἐφημερίς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἡφαιστείου καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας¹.

Διέρρουσαν τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ἐν μέσῳ ἡρωϊσμῶν, μαρτυριῶν καὶ θυσιῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν Εὐρώπῃ φιλελληνικὸν ρεῦμα, γεννηθὲν ἀπὸ τὸ ἐνδοξον παρελθὸν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀναπτυχθὲν ἀπὸ τὰ ἐνδοξα κατορθώματα ἐνὸς λαοῦ, ὅστις, διακηρύξας ὅτι ἡ θὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του ἢ θὰ ἀποθάνῃ, ἀπεδείκνυν ἐνδεῶς ἐμπράκτως τὴν ἀπόφασίν του, ἤχοιζε νὰ ἀποδίδῃ τοὺς καρπούς του. Τὰ συσταθέντα ἐν Ἀγγλίᾳ, Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ φιλελληνικὰ κομιτᾶτα καὶ αἱ ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου φιλελληνικαὶ ὁργανώσεις δὲν ἐνόουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν τὸ φιλελληνικὸν κίνημα εἶχε πρὸς μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ ἐξαναγκασμὸν τῶν κυβερνήσεων εἰς ἐπέμβασιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, αἱ ἀποσταλεῖσαι συνδρομαὶ εἰς ἄνδρας, εἰς χρῆμα καὶ εἰς πολεμικὰ μέσα ἦσαν σημαντικώταται.

Ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνον οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες, οὔτινες ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τυπογραφείων καὶ δημοσιογραφίας. Καὶ ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἡδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἄνευ πλήθους σχολείων πρὸς πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐξερχομένων τῆς δουλείας, ἄνευ ἀφθόνων τυπογραφείων πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων καὶ ἐφημερίδων, ἄνευ τύπου ἐλευθέρου καὶ φωτισμένου, καθοδηγοῦντος τὸν λαὸν εἰς φιλελευθέρους καὶ ἠθικὰς ἀρχάς, εἰς τὴν εὐσυνείδητον ἀσκήσιν τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς δράσεώς του ὁ φιλελληνισμὸς ἐσκέφθη τὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα τυπογραφείων.

Δὲν ἦσαν δὲ μόνον οἱ φιλέλληνες ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο δραστηρίως πρὸς μεταφορὰν τυπογραφείων καὶ ἔκδοσιν ἐφημερίδων εἰς τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα. Καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι, ἰδίως ὅσοι ἔξων ἢ ἔξισαν εἰς

1. Βλ. ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτην τοῦ Σπ. Λάμπρου, « Χειρόγραφοι ἐφημερίδες τοῦ ἀγῶνος » ἐν περ. « Νέος Ἑλληνομνήμων », τ. Α' (1904), σ. 450 κ.ἑ.

τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ὠνειρεύοντο τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἀξίαν τῶν παραδόσεών της, ἐστὶν καὶ προμαχῶνά τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τῶν ὁποίων ἀδάμαστος στηλοβάτης θὰ ἦτο ἡ δημοσιογραφία. Ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ἄλλον Ἑλληνα προβάλλει ὁ κῆρυξ τῆς ἐφημεριδογραφίας καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ὥθει τοὺς ὁμογενεῖς του πρὸς ἔκδοσιν ἐφημερίδων εἰς τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡς τὸ καλύτερον μέσον πρὸς πνευματικὴν ἀνάπλασιν καὶ πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν. Ἡδὴ ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς κηρύξεως τοῦ ἀγῶνος δὲν παύει εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ τὰ προλεγόμενα τῶν ἔργων του νὰ παροτρύνῃ τοὺς Ἑλλήνας πρὸς διάδοσιν τῆς τυπογραφίας καὶ ἔκδοσιν πολλῶν ἐφημερίδων ἀνὰ τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ἐξαίρων τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστου ἐφημεριδογραφίας. Προβαίνει καὶ εἰς προσωπικὰς ἐνεργείας πρὸς ἐπιφανεῖς φιλέλληνας καὶ τὰ φιλελληνικά κομιτάτα, διὰ τὴν ἀποστολὴν τυπογραφείων εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Εἰς δὲ τὰ προλεγόμενα μιᾶς τῶν ἑκδόσεών του τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γράφει τὰ ἑξῆς ἀξιοσημεῖωτα περὶ ἐφημεριδογραφίας καὶ ἐφημεριδογράφων: « Ἡ τυπογραφία ἐφώτισεν, ἡλευθέρωσεν, ἐβελτίωσε τὰ ἔθνη. Τὰ αὐτὰ ἐξ αὐτῆς καλὰ ἔχομεν νὰ προσμένωμεν καὶ ἡμεῖς, ἂν οἱ ἐφημεριδογράφοι σπουδάσωσι νὰ φωτίσωσι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁμογενῶν, ὅτι συνεργεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν· ἂν δὲ δαπανῶσι καὶ χαρτίον καὶ μελάνην ἱστοροῦντες τὰ ἀνάξια ἱστορίας, καὶ παρατρέχοντες ὅς' ἀξίζουν νὰ γνωρίζωνται εἰς τὸ ἔθνος· ἂν συλλογισθῶσιν, ὅτι τὸ ἔργον των εἶν' ἔργον θεῖον, ἔργον ἀληθῶς ἱεροκήρυκος, καὶ τὸ πιεστήριον τῶν τύπων γίνεται ἄμβων, ὅταν ἀπ' αὐτὸ σκορπίζωνται εἰς ὅλον τὸ ἔθνος ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς σωτηρία διδάγματα. Τοῦτο μόνον διαφέρει ἢ ὑπερφέρει ἀπὸ τὸν ἱεροκήρυκα ὁ ἐφημεριδογράφος, ὅτι διδάσκει ἐν ταυτῷ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον, ἐνῷ τοῦ ἱεροκλήρυκος ἡ διδασχὴ ἀκούεται ἀπὸ μόλις δύο χιλιάδων ἀνθρώπων κατὰ φοράν »¹.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 κατέφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ἀποσταλέντα ὑπὸ τοῦ φιλελληνικοῦ κομιτάτου τοῦ Λονδίνου μηχανήματα. Ὁ συνταγματάρχης Στάνοπ ἀνέλαβε τὴν διανομὴν των εἰς τὰς σημαντικώτερας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξουσιοδοτήθη, ὅπως παράσχη ἐνίσχυσιν πρὸς ἔκδοσιν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων. Κατεχόμενος ὑπὸ ἄκρως φιλελευθέρων ἰδεῶν ὁ Στάνοπ ἐνόησε νὰ ἰδρῦσῃ ἑλληνικὸν τύπον ριζοσπαστικωτάτων ἀρχῶν, ἀπολύτως ἐλευθερίας, καθοδηγητὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὸν κοινωβουλευτικὸν καὶ τὴν φωτισμένην ἀσκήσιν τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων. Ἐστῆσε τὸ « τυπογραφικὸν » στρατηγεῖόν του εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου ἐγκατέστησε δύο τυπογραφεῖα, ἀπέστειλεν ἐν ἄλλο εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἄλλο εἰς τὸ Ναύπλιον. Ὁ

1. Ἀδ. Κοραΐ, 15ος τόμος ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Ξενοφώντος Ἀπομνημονεύματα καὶ Πλάτωνος Γοργίας, ἔκδ. Παρισίων 1825, εἰς Προλεγόμενα.

λόρδος Βύρων, ὅστις μετ' ὀλίγον χρόνον ἔφθασεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἔβλεπε μετὰ τινος ἀνησυχίας τὰς κινήσεις αὐτὰς τοῦ Στάνοπ. Ὅχι διότι ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν δημοσιογραφίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου, ἀλλὰ διότι εὑρίσκει πολὺν πρῶμον καὶ ὅλως ἐπιβλαβὴ διὰ τὰς περιστάσεις ἓνα τοσοῦτον ἀνεξάρτητον καὶ ριζοσπαστικὸν Τύπον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤρχιζον αἱ ἔριδες καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ δὲ Βύρων καὶ πάντες οἱ ἀσκοῦντες ἐπιρροὴν τινα φιλέλληνες κατέβαλλον ἀπεγνωσμένας προσπάθειάς, ὅπως συμφιλιώσουν τὰ διαμαχόμενα κόμματα χάριν τοῦ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγώνος. Διὰ τοῦτο ἐφοβεῖτο μὴ ὁ Τύπος, χάριων ἀσυνδότου ἐλευθερίας, μετάσχη τῶν ἐρίδων, ἐξάψη τὰ πάθη καὶ οὕτω, ἀντὶ τῆς ποθομένης ἐθνικῆς ἐνώσεως, συντελέσῃ εἰς τὴν διαρροὴν δυνάμεων καὶ καταστροφὴν. «Οἱ Ἕλληνες — ἔλεγε — ἄς ἐνωθῶν τῶρα διὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν χώραν των καὶ νὰ ἀνακτήσουν ὀριστικῶς τὴν ἐλευθερίαν των καὶ κατόπιν ἔχουν καιρὸν διὰ νὰ ριφθῶν εἰς τὰς πολιτικὰς διαμάχας καὶ τὴν δημοσιογραφικὴν πάλην». Παρὰ ταῦτα, ὁ Στάνοπ ἐπέμενε εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς δημοσιογραφίας, τὴν ἀπόλυτον ἐλευθεροτυπίαν, τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἀφορμὴ φιλονεικιῶν. Ὁ ἀκολουθῶν τὸν Βύρωνα Ἰταλὸς κόμης Γκάμπα ἀφηγεῖται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι τὸν ἤκουσε λέγοντα μὲ τὴν συνήθη φιλοσοφημένην ἡρεμίαν: «περίεργον πρᾶγμα, ἐγὼ ἄνθρωπος τῆς πέννας εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν, ἀγωνίζομαι νὰ ἐλευθερώσω τοὺς Ἕλληνας μὲ τὸ ξίφος. Ὁ συνταγματάρχης Στάνοπ, ἄνθρωπος τοῦ ξίφους, ἐννοεῖ νὰ παλαίσῃ ἐδῶ μὲ τὴν πένναν»¹.

Τὴν 1 Ἰανουαρίου 1824 ἐξεδόθησαν εἰς τὸ Μεσολόγγι τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ». Τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν ἀνέλαβεν ὁ φιλέλλην Ἰάκωβος Μάγερ, Ἑλβετὸς ἱατρὸς ἐκ Ζυρίχης, ἐνθουσιώδης λάτρης τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποφασισμένος νὰ θυσιάσῃ καὶ τὴν ζωὴν του χάριν τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μάγερ ἦτο ἐπίσης φανατικὸς δημοκράτης καὶ θιασώτης τῶν ριζοσπαστικῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο μὲ τὸν συνταγματάρχην Στάνοπ, καὶ δι' αὐτὸ ἴσως ἐκλεγείν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ φύλλου. Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐξεδίδοντο εἰς σχῆμα ἕκτον διςτῆλιν σελίδων. Κάτωθι τοῦ κειμένου ὑπῆρχε συνήθως «ἐκδίδονται ὑπὸ τοῦ δόκτορος Ι. Ι. Μάγερ ἐν Μεσολογγίῳ — τυπογράφος Δ. Μισθενεὺς» καὶ ἄνωθι, τοῦ Φραγκλίνου «τὰ πλείω ὀφέλη τοῖς πλείοσι».

Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐξεδίδοντο συνήθως δις τῆς ἐβδομάδος. Ἦσαν κατ' ἀρχὴν ὄργανον τῆς Διοικήσεως καὶ ἐκαυτηρίαζον τὰς ἀνταρτί-

1. Περὶ τῶν ἐν γένει ἐνεργειῶν τοῦ Στάνοπ πρὸς διασπορὰν τυπογραφείων καὶ ἔκδοσιν ἐφημερίδων ἀνὰ τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, βλ. πολλὰς λεπτομερείας εἰς *Lettres du colonel Stanhope sur la Grèce*, Paris 1825, καὶ *Rélation de l'expédition de Lord Byron en Grèce par le comte Pierre Gamba*, Paris 1825.

κὰς ὑποκινήσεις, ἐν τούτοις διειτρίουν πλήρη ἀνεξαρτησίαν γνώμης καὶ πολ-
 λάκις κατέκρινον τὰς κυβερνητικὰς πράξεις. Ἐξεδίδοντο ὑπὸ τὸ κράτος ἀπο-
 λύτου ἐλευθεροτυπίας, ἐν τούτοις δὲν ἔφθανον ποτὲ εἰς ἀκρότητας· ὅσας
 εἰς τὰς ἐκθέσεις των ἡδίκουν τινὰ καὶ προεκάλουν διαμαρτυρίας, ἐδημο-
 σίευσεν προθύμως τὴν ἀπάντησίν του « ἐκ δημοσιογραφικοῦ καθήκοντος »,
 δὲν ἐδίσταζον δὲ εἰς ἀνασκευὴν τῶν ὅσων ἔγραψαν, ἐὰν ἐπειθόντο ὅτι ἡδί-
 κησαν. Ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων διαταγμάτων καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰδή-
 σεων, ἐδημοσίευσεν λεπτομερεῖς περιγραφὰς μαχῶν καὶ τῶν λοιπῶν συμβάν-
 των τοῦ ἀγῶνος, καθὼς καὶ ὕμνους τῶν ἀνδραγαθιμάτων ἢ τῶν φρονενομέ-
 νων εἰς τὰς μάχας μετὰ παραινήσεων πρὸς μίμησιν τῶν ἀνδραγαθιμάτων
 των. Δυνάμεθα δὲ νὰ φαντασθῶμεν ποίαν σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὰς περι-
 γραφὰς τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » ὄχι μόνον τὰ παλληκάρια, ἀλλὰ καὶ
 περίφημοι ἀρχηγοί, ὅταν βλέπωμεν συνεχῶς δι' ἐπιστολῶν νὰ συμπληρώνουν
 ἢ καὶ νὰ προσθέτουν νέας πληροφορίας ἐπὶ τῶν κατορθωμάτων των. Ἐδη-
 μοσιεύοντο ἐπίσης διάφοροι ἠθοπλαστικά ἢ διδακτικά μελέται ἐκ μεταφρά-
 σεων, ἢ συγγραφαὶ λογίων Ἑλλήνων. Σημειωτέον ὅτι τὰ « Ἑλληνικά Χρο-
 νικά » δὲν ἐκυκλοφόρουν μόνον εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ
 εἰς τὸ ἔξωτερικόν, διὰ τῶν ἀποστελλομένων δὲ εἰς τὰ φιλελληνικά κοιμητῆρα
 φύλλων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν παρατιθεμένων εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν τύπον μετα-
 φράσεων, ἐλάμβανε γνῶσιν τῶν συμβάντων τοῦ ἀγῶνος τὸ εὐρωπαϊκὸν κοι-
 νόν. Εἰς τὸ φύλλον τῆς 10 Ἰανουαρίου 1824 μὲ τὸν τίτλον « περὶ ἐλευθε-
 ρίας τοῦ τύπου » τὰ « Ἑλληνικά Χρονικά » γράφουν τὰ ἀκόλουθα : « Οἱ
 Ἕλληνες ἔχουν εἰς τὸ νὰ γράφωσιν ἐλευθέρως τὸ αὐτὸ ἐπίσης δικαίωμα
 καθὼς καὶ εἰς τὸ νὰ πνέωσι καὶ νὰ ζῶσι. Καὶ ἀπὸ κανένα νόμον τὸ τοιοῦ-
 τον δὲν ἀπαγορεύεται. Οἱ περὶ τύπου νόμοι πρέπει νὰ εἶναι ὅμοιοι μὲ τοὺς
 περὶ προφορικοῦ λόγου, διότι καὶ ἡ γραφὴ δὲν εἶναι καὶ αὐτὴ ἄλλο τι εἰμὴ
 τρόπος καθὼς ἐμφανίζομεν τὰ διανοήματα τῆς ψυχῆς μας. Ἐκαστος πολίτης
 ὅποιασδήποτε καταστάσεως ὑπόκειται εἰς τὰς εὐθύνas τῶν ἔργων καὶ τῶν
 λόγων του. Αἱ θύραι τῶν δικαστηρίων μας εἶναι ἀνεωγμέναι καὶ οἱ νόμοι
 θεωροῦν τὸν δυστυχέστερον χωρικὸν ἕξ ἴσου μὲ τὸν πλουσιώτερον ἄρχοντα
 τῆς Ἑλλάδος. Τοῦλάχιστον τοιοιτοτρόπως ἐκφράζεται τὸ ἐξαίρετον πολιτι-
 κὸν ἡμῶν Σύνταγμα » ¹.

Ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου, ἐκτιμῶσα τὰς μεγάλας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν

1. Παρὰ ταῦτα τὰ « Ἑλληνικά Χρονικά » βαθμηδὸν εὐρέθησαν ὑπὸ τὴν ἐπί-
 δρασιν τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου καὶ ἐνίοτε παρεσύροντο, πιθανῶς κατόπιν ἐπιτη-
 δείων ἐνεργειῶν τούτου, εἰς σφοδρὰς ἐπικρίσεις κατὰ τῶν ἀντιπάλων του. Ἰδιαίτερος
 ἀνευρίσκονται ὀξείαι καὶ ἐνίοτε μετὰ σκληροτάτων φράσεων ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Κα-
 ραῖσκάκη, ἀσπόνδου ἐχθροῦ τοῦ Μαυροκορδάτου. Σημειωτέον ὅτι φύλλων τινῶν τῶν
 « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » δὲν ἐπετράπη ἡ κυκλοφορία, διότι περιελάμβανον ἄρθρα
 ἐπικρίνοντα ἐνεργείας του.

ἔθνος ὑπηρεσίας τοῦ 'Ι. Μάγερ, διὰ ψηφίσματος ἐνέγραψεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν πολιτῶν τῆς. Οὕτω ὁ πρῶτος ἐκεῖνος ἐν 'Ελλάδι καθ' αὐτὸ δημοσιογράφος συνεχίζει τοὺς ἀγῶνάς του ὡς Ἑλλήν πλὴν πολίτης. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐξέλεξεν αὐτὸν εἰς τὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν τὴν διοικοῦσαν τὴν Δυτικὴν 'Ελλάδα. Τότε πολλοὶ ἐθορυβήθησαν μὴ διὰ τοῦ δημοσίου ὑπουργήματος παύσῃ νὰ εἶναι ὁ ἀμείλικτος δημοσιογράφος, ὁ ἐλέγχων πάντα τὰ κακῶς ἔχοντα. 'Αλλ' εἰς τὸ φύλλον τῆς 23 Αὐγούστου 1824 βεβαίῳ τοὺς ἀναγνώστας του, ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἀνέλαβε λόγῳ τῶν κρίσεων περιστάσεων μόνον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀγῶνος, ὁ δὲ ἔλεγχος θὰ συνεχίζεται μετὰ τῆς αὐτῆς δριμύτητος καὶ θὰ παρητεῖτο εὐθὺς ὡς θὰ ἐτίθετο ὅρος τις. Ὁ συνεχὴς ὅμως καὶ ἀμείλικτος ἔλεγχος ἤρχισε νὰ γενᾷ δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ ἀρτιγενοῦς ἐλληνικοῦ Τύπου καὶ τινες ἐτόλμησαν νὰ ἰσχυρισθῶν ὅτι « ἂν συμβαίνωσιν εἰς τὸν κόσμον ἀποστασίαι, ἂν ἀκολουθῶσι ταραχαί, ἂν κλονίζονται θρόνοι, ὅλα ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ Τύπου. Ἀπὸ τὴν φλόγα τούτου ἠνάφθησαν εἰς πάντα καιρὸν αἱ δημῳδαὶ αὗται πυρκαϊαί, αὗτινες διέδωσαν εἰς τὰ πέρατα ὀλέθρια διδάγματα ». Διὰ μακροῦ καὶ ἐμβριθεστάτου ἄρθρου ὁ συντάκτης τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » ἀνασκευάζει τὰς κατὰ τοῦ Τύπου κατηγορίας καὶ διακηρύσσει ὅτι μόνον οἱ τύραννοι καὶ οἱ κακοῦργοι ἄρχοντες φοβοῦνται τὸν διὰ τῆς δημοσιότητος ἔλεγχον καὶ διὰ τοῦτο δεσμεύουν τὸν Τύπον, ἐνῶ οἱ στηριζόμενοι εἰς τὸν λαὸν καλοὶ καγαθοὶ κυβερνῆται οὐδὲν ἔχουν νὰ φοβηθῶν, ἀφοῦ ὁ Τύπος εἶναι ὄργανον τῆς λαϊκῆς θελήσεως καὶ τὸ μέσον τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναμορφώσεως.

Πολύτιμοι εἶναι αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας δίδουν τὰ « Ἑλληνικὰ Χρονικὰ » περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου εἰς τὸ Μεσολόγγι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἐχουν γραφῇ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπικαίρου δημοσιογραφικῆς συγκινήσεως καὶ ἀποτελοῦν τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν πηγὴν. Παρατίθεται οὕτω τὸ δίπλωμα τῆς πολιτογραφήσεως τοῦ λόρδου Βύρωνος ὡς Ἑλλήνος πολίτου τοῦ Μεσολογγίου, συντεταγμένον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν καὶ ἐξαῖρον τὰς σημαντικὰς ὑπηρεσίας τοῦ μεγάλου φιλέλληνος πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Παρατίθεται ἐπίσης τὸ τελευταῖον ποίημα τοῦ Βύρωνος γραφὲν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἀγγλιστὶ μετὰ μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη. Συγκινητικὴ εἶναι ἡ εἰς τὸ φύλλον τῆς 9 Ἀπριλίου 1824 ἐν μέσῳ πενθίμου πλαισίου περιγραφὴ τοῦ θανάτου τοῦ λόρδου Βύρωνος εἰς τὸ Μεσολόγγι. Παρατίθεται κατόπιν ἡ διαταγὴ διοικήσεως περὶ γενικοῦ πένθους ἐπὶ 21 ἡμέρας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ μεγάλου τῆς 'Ελλάδος εὐεργέτου, κλεισίματος τῶν δημοσίων γραφείων καὶ ἰδιωτικῶν καταστημάτων ἐπὶ τριήμερον, ἀποχῆς τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης εὐωχίας κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, σημειωτέον ἡμέρας τοῦ Πάσχα, 37 κανονιοβολισμῶν, ὅσα καὶ τὰ ἔτη τῆς ζωῆς του, καὶ δεήσεων εἰς πάντα τοὺς ναοὺς. Εἰς τὸ ἐπόμενον τὰ « Ἑλληνικὰ Χρονικὰ » περιγράφουν τὴν κηδείαν, κατὰ τὴν

ὁποῖαν ἔφερον τὸ φέρετρον τοῦ Βύρωνος ἐπὶ τῶν ὤμων των οἱ στρατηγοὶ τοῦ ἐπαναστατημένου Ἑλληνισμοῦ, ἐπροπορεύοντο δύο ἐπίσκοποι καὶ ἠκολούθει μετὰ θρήνων σύμπας ὁ στρατὸς καὶ λαὸς τοῦ Μεσολογγίου. Παρατίθεται ἐπίσης ὁ ἐπικήδειος λόγος, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν ὁ Σπ. Τρικούνης, ἀληθὲς φιλολογικὸν ἀριστούργημα, ὅστις, μεταφρασθεὶς τότε ἐκ τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν Τύπον καὶ ἰδίως εἰς τὸν ἀγγλικόν, εἶχε προξενήσει κατὰπληξιν καὶ ἐνίσχυσε τὸ φιλελληνικὸν ρεῦμα. Τελειώνει δὲ ὁ λόγος τοῦ Τρικούνη μὲ τὴν ἀκόλουθον θαυμασίαν στροφὴν πρὸς τὴν κόρην τοῦ Βύρωνος: « Ἡ πατρίδα τοῦ τῷ Μεσολόγγι, σφιγκταγαλιάζει, ὡς σύμβολον τῆς ἀγάπης τοῦ, τὸν πνεύμονά τοῦ, δέξου καὶ σύ, γλυκύτατε καρπὲ τῆς καρδίας τοῦ ἀποθανόντος, δέξου τὸ πτώμα τοῦ, τὴν καρδίαν τοῦ, τὰ ἐντόσθια τοῦ. Σοῦ τὰ ξεπροβοδεῖ ἡ Ἑλλάς ὅλη μαυροφορεμένη, ὅλη ἀπαρηγόρητη... Μάθε εὐγενεστάτη κόρη, ὅτι στρατηγοὶ ἐβάσταξαν εἰς τοὺς ὤμους των, καὶ τὸν ἔφερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Χιλιάδες Ἑλληνες στρατιῶται ἐσκέπαζαν τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μέρη τοῦ δρόμου, ὅθεν τὰ ἐδιάβαιναν, καὶ στόματα τῶν τουφεκιῶν, ὅπου ἐκατάφαγαν τόσους καὶ τόσους τυράννους, ἦσαν ὅλα γυρισμένα κατὰ τὴν γῆν, ὥσάν νὰ ἤθελαν νὰ πολεμήσουν τὴν γῆν, ὅπου τοὺς ἄρπαξε τὸν ἐλλικρινῆ φίλον τους. Ὅλα αὐτὰ τὰ πλήθη τῶν στρατιωτῶν μὲ τὸ σπαθὶ ταύτην τὴν στιγμὴν εἰς τὴν μέσσην, μὲ τὸ τουφέκι εἰς τὸν ὦμον, καὶ ἔτοιμοι νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, περικυκλώνουν τὸ νεκρικόν τοῦ κρεββάτι καὶ ὀρκίζονται νὰ μὴ λησμονήσουν ποτὲ τὰς θυσίας τοῦ πατρός σου, καὶ ποτὲ νὰ μὴ ἀφήσουν νὰ πατηθῇ ἀπὸ βάρβαρον καὶ τυραννικὸ ποδάρι ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον εὕρισκονται τὰ ἀπομεινάρια του... ». Πόσον ἐπραγματοποιήθη ἡ πρὸ τοῦ νεκροῦ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ καὶ φιλέλληνος τραγικὴ αὐτὴ ὑπόσχεσις... Ἐν ἔτος βραδύτερον τὸ Μεσολόγγι, ἀντὶ νὰ παραδοθῇ, ἐπροτίμησε νὰ ἀνατιναχθῇ εἰς τὸν ἀέρα.

Πιστοτάτη εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τῶν ἠνωμένων Τουρκοαιγυπτιακῶν στρατευμάτων καὶ τῆς δραματικῆς καρτεροψυχίας τῶν ἡρώων. Τὰ « Ἑλληνικά Χρονικά » ἴσταντο ὡς ὁ παρήγορος ἄγγελος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν μαχομένων, ἐμψυχώνοντα αὐτοὺς εἰς ἀντοχὴν καὶ θυσίας χάριν τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὸ φύλλον τῆς 20 Φεβρουαρίου 1826 ἀναγιγνώσκομεν: « Πολλάκις τὰ « Ἑλληνικά Χρονικά » ἔλαβον διακοπὴν μὲ λόγον βάσιμον. Μία ἀπὸ τὰς διακοπὰς ταύτας εἶναι καὶ ἡ παροῦσα, ἥτις στηρίζεται εἰς αἰτίας πολὺ βασιμωτέρας καὶ ἰσχυροτέρας ἀπὸ τὰς πρώτας. Διότι, ἐνῶ κατεκρημνίσθησαν ἀπὸ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἄλλαι πολλαὶ τῆς πόλεως οἰκίαι, τὸ τυπογραφεῖον ἔμεινεν ὡσαύτως ἐκτεθειμένον καὶ ἐπαπειλεῖται τὸ αὐτὸ δυστύχημα. Διὰ νὰ φυλαχθῇ λοιπὸν τὸ ὄργανον τοῦτο, ὄργανον δι' οὗ ἡ Εὐρώπη μανθάνει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠξεύρουσι νὰ νικοῦν τὰ τακτικὰ στρατεύματα, ἔπρεπε νὰ μεταφερθῇ εἰς τόπον ἀσφαλέστε-

ρον. Καὶ διὰ τὴν μετακόμισιν ταύτην ἐπέρασαν μερικαὶ ἡμέραι, ὥστε νὰ ἀργοπορήσῃ ἡ δημοσίευσίς τῆς ἐφημερίδος». 'Αλλ' αὐτὸ ἦτο τὸ τελευταῖον φύλλον τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν ». Τὴν ἐπομένην μία βόμβα κατέστρεψε τὸ τυπογραφεῖον¹.

'Αρχίζουν τώρα αἱ δραματικαὶ ἡμέραι τῶν « ἐλευθέρων πολιορκημένων ». 'Ο 'Ιάκωβος Μάγερ, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ πολεμήσῃ μετὰ τὴν πέναντον του, ἔλαβε τὸ ὄπλον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἔσπευσε παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν πολεμιστῶν, ἦτο δὲ ἡμέραν καὶ νύκτα πανταχοῦ παρῶν, ἐνθαρρύνων τὰς ἡμέρας τοὺς μαχομένους καὶ τὰς νύκτας τὸν ἐπισκευάζοντα τὰ προχώματα λαόν.

'Εξαντιλοῦνται τὰ πυρομαχικὰ καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἀντίστασις θὰ ἦτο πλέον ἀδύνατος. 'Εν τοῦτοις, οἱ πολιορκημένοι δὲν δέχονται τὰς προτάσεις τοῦ 'Ιμπραήμ νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν διὰ συνθήκης καὶ νὰ ἀναχωρήσουν ἐντίμως μετὰ πάσης ἐγγυήσεως ἀσφαλείας. 'Αποφασίζουν, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, νὰ διασχίσουν μετὰ τὸ ξίφος εἰς τὰς χεῖρας τὰς ἐχθρικὰς τάξεις καὶ ὅσοι σωθοῦν νὰ καταφύγουν εἰς τοὺς ἐλευθέρους ἀδελφούς των, οἱ ἄλλοι νὰ ἀποθάνουν διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Οἱ γέροντες καὶ οἱ ἀσθενεῖς κλείονται ἐντὸς τῆς πυριτιδαποθήκης διὰ νὰ τιναχθοῦν εἰς τὸν ἀέρα, ὅταν ὁ ἐχθρὸς θὰ εἰσέβαλλεν εἰς τὴν πόλιν. Εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνέπνευσε μεγάλους ποιητὰς καὶ σήμερον δὲ ἀκόμη θαυμάζεται ὡς ἡ πλέον συμβολικὴ θυσία ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἰδίως διότι ἐλήφθη κατ' ἀπόφασιν ὁμόφωνον, στρατιωτῶν, γερόντων, γυναικῶν καὶ παίδων ἀκόμη, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως ἀντιρρήσεως ἢ λιποψυχίας, φαίνεται ὅτι ἐπέδρασε σημαντικῶς ὁ Μάγερ, ὅστις ἄλλωστε ἐκτὸς τῆς δημοφιλίας του, ἦτο καὶ μέλος τῆς διοικήσεως τὴν πόλιν ἐπιτροπῆς, ἐπὶ πλέον εἶχεν ὀρισθῇ ἀρχηγὸς ἐνὸς τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων. Τὴν νύκτα τῆς 10 'Απριλίου 1826 ἔλαβε χώραν ἡ θρυλικὴ 'Εξοδος τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ ὀλίγοι διασωθέντες ἀφηγοῦντο ὅτι ὁ Μάγερ, διατηρῶν καὶ κατὰ τὴν τραγικὴν ἐκείνην ὥραν τὸ θάρρος καὶ τὴν διάθεσίν του, ἐνεψύχωνε τὰ γυναικοπαῖδα ἰδίως πρὸς καρτερίαν καὶ ἀντοχήν. 'Εκεῖ εὔρε μετὰ τῶν ἡρώων, ἥρως καὶ αὐτός, τὸν θάνατον. Οὕτω, ὁ θεμελιωτὴς αὐτὸς τῆς ἐλληνικῆς δημοσιογραφίας 'Ιάκωβος Μάγερ, ξένος φιλέλλην ἐκ καταγωγῆς, ἀλλ' Ἑλλήν ἐκ πολιτογραφίσεως καὶ λόγῳ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς του δράσεως, ἔπεσεν ὡς ἥρως εἰς τὸν

1. Τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » ἡ πρωτότυπος ἔκδοσις εἶναι σπανιωτάτη, μερικὰ δὲ φύλλα των δὲν ἦσαν κἀν γνωστὰ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀνευρέθησαν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ φιλελληνικοῦ κομιτάτου τοῦ Λονδίνου. 'Η ὕλη των, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν παραλείψεων λόγῳ μὴ ἀνευρέσεως τότε ὅλων τῶν φύλλων, ἀνετυπώθη εἰς μέγα σχῆμα τῷ 1840 ὑπὸ Κ. Λεβίδου. Πιστὴ καὶ πλήρης, προστεθέντων καὶ τῶν φύλλων τῶν ὁποίων εἶχε παρεμποδισθῇ ἡ κυκλοφορία, φωτοτυπικὴ ἐκ τῶν πρωτοτύπων ἐπανέκδοσις ἐγένετο τελευταίως (1958) εἰς δύο τόμους.

πλέον ἀξιοθαύμαστον καὶ πολυύμνητον ἐξ ὅλων τῶν ἀγώνων τῆς ἐλευθερίας, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία· τὸ ὄνομά του, ὡς καὶ τῆς ἐφημερίδος του, τῶν «'Ελληνικῶν Χρονικῶν», συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἐνδοξοτέραν ἐποποιίαν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς¹.

Εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ διαμονῆς τοῦ λόρδου Βύρωνος ἐξεδόθη καὶ εἰς ξένας γλώσσας ἐφημερίς μετὰ τὸν τίτλον «'Ελληνικός Τηλέγραφος». Ὁ κόμης Γκάμπα μᾶς πληροφορεῖ εἰς τὸ βιβλίον του, ὅτι ἡ ἐφημερίς αὕτη εἶχε σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ θέσῃ εἰς πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν τοὺς ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου συγκεντρωμένους εἰς Μεσολόγγι πολεμιστὰς φιλέλληνας, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ κυκλοφορῇ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ οὕτω νὰ γίνωνται εὐκολώτερον γνωστὰ τὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἄρθρα ἐδημοσιεύοντο εἰς ἣν γλῶσσαν ἐγράφοντο. Ὁ Βύρων, λόγῳ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐφημερίδος αὐτῆς, ὄχι μόνον δὲν ἀντετάχθη, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσε χρηματικῶς τὴν ἔκδοσίν της. Ἐπὶ πλέον ἐξέλεξε ὁ ἴδιος διὰ τὴν προμετωπίδα τὸ ὁμηρικὸν ἀπόφθεγμα:

*Ἥμισυ γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυνται εὐρύοπα Ζεὺς
'Ανέρος, εὐτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἡμαρ ἔλῃσιν.*

θέλων οὕτω νὰ δικαιολογήσῃ διὰ τῆς μακραίωνος δουλείας τὰ ἐλαττώματα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ φιλελληνικοῦ κομιτάτου τοῦ Λονδίνου ἀνευρέθη πλήρης σειρά τοῦ «'Ελληνικοῦ Τηλέγραφου». Ἐξεδίδετο καθ' ἑβδομάδα, ὁ τίτλος του εἶναι ἰταλίστι (Telegrafo Greco), ὡς καὶ μέγα μέρος τῆς ὕλης του, δεδομένου ὅτι ὁ Γκάμπα, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ διεύθυνσις, ἦτο Ἰταλός. Εὐρίσκομεν ὅμως πολλὰ ἄρθρα εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Τὸ πρῶτον φύλλον ἐξεδόθη τὴν 20 Μαρτίου 1824 καὶ τὸ 21ον, τελευταῖον τῆς ὑπαρχούσης σειρᾶς, τὴν 7 Αὐγούστου 1824. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔχει γραφῇ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν γαλλικὴν, ἵσως διότι ὁ Γκάμπα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βύρωνος, ἐγκατέλειπε τὴν Ἑλλάδα. Χρονογράφοι τινὲς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀφίνουν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ λόρδος Βύρων συνειργάζετο τακτικῶς εἰς τὴν ἐφημερίδα αὐτήν. Τοῦτο φαίνεται ἀκριβές, δεδομένου ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνευρέθη χειρόγραφον ἔργον του φέρον τίτλον «περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως» προοριζόμενον πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸν «'Ελληνικὸν Τηλέγραφον» πρὸς διαφώτισιν τῶν ξένων. Εἶναι δυσχερὲς νὰ εἴπῃ τις μετὰ θετικότητος ποία ἐκ τῆς ὕλης τοῦ

1. Ὁ Ἰάκωβος Μάγερ ἐτιμήθη τελευταίως ὡς θεμελιωτὴς καὶ ἥρωας τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας ὑπὸ τῆς Ἐνώσεως Συντακτῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων, ἡ ὁποία ὠργάνωσε πρὸς τιμὴν του ἑορτάς, ἐστήθη δὲ καὶ ἀναμνηστικὴ στήλη ἐν Μεσολογγίῳ. Μέχρι σήμερον ὅμως δὲν ἐγένοντο αἱ δέουσαι ἔρευναι εἰς τὴν Ζυρίχην διὰ νὰ ἐξιχνιασθοῦν τὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῆς ὅλης δράσεώς του πρὶν κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

« Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου » ὀφείλεται εἰς τὴν γραφίδα τοῦ λόρδου Βύρωνος, δεδομένου ὅτι πάντα εἶναι ἀνώνυμα. Πάντως ἡ μικροσκοπικὴ αὐτὴ ἐφημερίς τοῦ Μεσολογγίου περιλαμβάνει ἀγνώστους ἐξ ἄλλων πηγῶν σελίδας τοῦ μεγάλου Ἀγγλοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦτο αὐξάνει τὴν σημασίαν της¹.

Ὡς δευτέραν μετὰ τὸ Μεσολόγγι πόλιν πρὸς ἔκδοσιν ἐφημερίδος, ὁ συνταγματάρχης Στάνοπ ἐξέλεξε τὰς Ἀθήνας. Μεταβὰς αὐτοπροσώπως ἐκεῖ, ἀπύθνηνε τὴν 20 Ἀπριλίου 1824 πρὸς τὴν πόλιν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν μεταξὺ ἄλλων γράφει: « Ἀθηναῖοι: Σᾶς ὀνομάζω Ἀθηναίους, ἐπειδὴ εἰσθε οἱ ἀπόγονοι ἐκείνου τοῦ παλαιοῦ, σοφοῦ, ἀνδρείου καὶ περιφήμου λαοῦ, ἐπειδὴ ἀποκτήσατε ἀνδρείως καὶ ἐφυλάξατε φρονίμως τὴν ἑλευθερίαν. Ἐγὼ ἐστάλην πρὸς ἡμᾶς ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἐν Λονδίῳ Ἑλληνικοῦ κοιμητάτου. Δὲν ἀγαπῶ νὰ σᾶς βαρύνω μὲ μακράν τινα διήγησιν τῶν καλῶν ὅσα προξενεῖ ἡ ἑλευθέρα ἐνέργεια τοῦ νοδὸς ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν διοικητῶν ἐνὸς ἔθνους. Τοῦτο γνωρίζοντες οἱ εἰς τὴν Ἀγγλίαν φίλοι σας, ἔστειλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα μερικὰς τυπογραφίας. Μίαν ἀπ' αὐτὰς προσφέρω ἐν ὀνόματι τοῦ κοιμητάτου πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀς τὴν μεταχειρίζωνται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ. Ἀς τὴν φυλάγουν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἀγάπης τῶν Βρετανῶν πρὸς τοὺς Ἑλληνας... Ἀθηναῖοι σεῖς ἡξεύρετε καλῶς ὅτι σκοπὸς τῆς διοικήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ κοινὴ εὐδαιμονία, ὅπερ ἐστὶ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ πρέπει νὰ εἶναι τῶν πολλῶν... Ὡστε νὰ διορθωθῇ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὁ λαὸς πρέπει ἢ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν φυσικὴν του δύναμιν ἢ νὰ μεταχειρισθῇ τὸν νοῦν του καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐναντίον τῶν κακῶν διὰ τῆς ἑλευθερίας τοῦ τύπου... ».

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπήντησε δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Στάνοπ εὐχαριστοῦσα διὰ τὸ ἀξιόλογον δῶρον τῆς τυπογραφίας, « ἣτις βέβαια πολὺ συνεισφέρει εἰς τοῦ λαοῦ τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἑλευθερίαν ». Οὕτως ἤρchiσε τὴν ἔκδοσίν της τὴν 20 Αὐγούστου 1824 ἡ « Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν ». Συντάκτης αὐτῆς ὠρίσθη ὁ Γ. Ψύλλας, ἀνὴρ ἐξ ἴσου μὲ τὸν Στάνοπ καὶ τὸν Μάγερ φιλελευθέρων ἰδεῶν. Κάτωθι τοῦ τίτλου ἡ « Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν » φέρει τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτεύματος: « Οἱ Ἕλληνες ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κοινοποιοῦν καὶ μὲ ἄλλους τρόπους καὶ μὲ τὰ μέσα τῆς τυπογραφίας ὅ,τι στοχάζονται διὰ τὸ καλὸν » καὶ τὴν ρῆσιν « ἡ παρηγορία εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς διοικήσεως ». Τὰ ἄρθρα τοῦ Ψύλλας διεπνέοντο ὑπὸ ἀπολύτως ἀνεξαρτήτων σκέψεων, αἱ δὲ κριτικαὶ του πολλάκις ὑπερέβαινον τὰ συνήθη ὅρια. Τοῦτο ἠνώχλει τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία προσέβη εἰς διαβήματα διὰ νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τὸν ἐκδότην τῆς « Ἐφημερίδος τῶν

1. Βλ. τὰ περὶ « Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου » ἐν Gamba, ἔ.ἀ., σ. 220 κ.έ., 288 κ.έ. Πολλάκις τὰ « Ἑλληνικά Χρονικά » ἀναφέρονται εἰς τὰ δημοσιεύματα τοῦ « Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου ».

Ἀθηνῶν » τὴν κρισιμότητα τῆς καταστάσεως καὶ ἀνακόψῃ τὴν πολεμικὴν τοῦ. Δύναιται ὅμως νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὸ ἀναπτυχθὲν ἡρωϊκὸν φρόνημα τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν αὐτοὺς κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἀκολουθήσανσαν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἀξιοθαύμαστα ὑπὲρ ἐλευθερίας ἔργα, συνέβαλε σπουδαίως ἡ ἔκδοσις τῆς « Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν ».

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐφημερίδα ἐκτὸς πλείστων πολυτίμων διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀγῶνος εἰδήσεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα πολέμου, ἐδημοσιεύθησαν καὶ πολλὰ ἐθνοπλαστικὰ καὶ μορφωτικὰ ἄρθρα, ὥς καὶ πληροφορίαι περὶ τῆς εκπαιδευτικῆς κινήσεως. Ἡ « Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν » συνέχισεν ἀνωμαλῶς πως τὴν ἔκδοσίν της μέχρι τῆς 15 Ἀπριλίου 1827. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰσβάλλον τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐκ νέου εἰς τὴν Ἀιτικήν. Οἱ Ἕλληνες κλείονται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ πόλις ἐγκαταλείπεται καὶ τὰ γυναικόπαιδα μεταφέρονται εἰς τὴν Σαλαμίνα. Ἡ « Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν » δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔκδοσίν της καὶ τὸ τυπογραφεῖόν της μετεφέρθη ἀλλαχοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Διοικήσεως¹.

Εἰς τὸ Ναύπλιον, ἔδραν τῆς Διοικήσεως, ἀπεστάλησαν τρία τυπογραφεῖα καὶ πιεστήρια. Κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας ἡμέρας τῆς θανάσιμου πάλης κατὰ τῶν πολλαπλασιῶν δυνάμεων τοῦ ἔχθρου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως, ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις, δὲν ἦτο δυνατόν, ὅσον καὶ ἂν ἤθελε ἐπιμείνει ὁ Στάτοπ, νὰ ἐπιτρέψῃ ἐλευθέραν δημοσιογραφίαν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας. Ἡ ὑπὸ ἔκδοσιν ἐφημερίς ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς Κυβερνήσεως. Καὶ πράγματι, ὡς ἐπίσημον κυβερνητικὸν ὄργανον ἐνεφανίσθη τὴν 7 Ὀκτωβρίου 1825 ἡ « Γενικὴ Ἐφημερίς » καὶ ἐκδότης αὐτῆς ὠρίσθη ὁ γνωστός μας ἤδη ἀπὸ τὸν « Λόγιον Ἑρμῆν » τῆς Βιέννης καὶ τὴν « Σάλπιγγα Ἑλληνικὴν » τῆς Καλαμάτας Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὅστις τὴν φορὰν αὐτὴν ἐδέχθη νὰ διορισθῇ ἐπισήμως διὰ κυβερνητικοῦ διατάγματος « ἐφημεριδογράφος τῆς Διοικήσεως ». Ἡ « Γενικὴ Ἐφημερίς » ἐν τῇ ἀρθρογραφίᾳ της ἐξεπροσώπει βεβαίως τὰς γνώμας τῆς κυβερνήσεως καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ὡς δίδουσα εἰκόνα τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος. Εἶναι δὲ ἐξαιρετικῶς πολῦτιμος διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, διότι περιέχει πάντα τὰ διατάγματα καὶ ἐν γένει τὰς ἐπισήμους πράξεις καὶ προκηρύξεις τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν τοπικῶν διοικήσεων καὶ στρατιωτικῶν

1. Ἐν Δ. Γκί ν η, ἑ.ἀ., σημειοῦνται καὶ ἐφημερίδες « Ἐλευθερος τύπος », ὡς καὶ « Ἀθηναϊκαὶ ἐφημερίδες », φερόμεναι ὡς ἐκδοθεῖσαι ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1824. Οὐδὲν περὶ τούτων γνωρίζομεν, πιθανῶς δὲ πρόκειται περὶ μονοσελίδων καὶ ἀνευ περιοδικότητος δημοσιευμάτων, περιλαμβανόντων ἀγγελίας κυβερνητικῶν ἀποφάσεων καὶ πολεμικῶν γεγονότων.

ἀρχηγῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων, πρακτικὰ τῶν Βουλῶν, ὡς καὶ τὰς ἐπισήμους πληροφορίας περὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου, τῶν μαχῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἐπεισοδίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἡ μετέπειτα ἐπίσημος « Ἐφημερίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους » (Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως) συνεχιζομένη μέχρι σήμερον¹.

Καθ' ὃν χρόνον τὸ φιλελληνικὸν κομιτᾶτον τοῦ Λονδίνου διέσπειρεν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τυπογραφεῖα, τὸ κομιτᾶτον τῶν Παρισίων δὲν ἠθέλησε νὰ ὑστερήσῃ καὶ εἰς τοῦτο ἀκόμη. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ φανατικὸς λάτρης τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς ἐφημεριδογραφίας Ἀδαμάντιος Κοραῖς ἐξώθει τοὺς Γάλλους φιλέλληνας πρὸς ἀποστολὴν τυπογραφείων δι' ἑκδοσὶν ἐφημερίδος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἥθελε δὲ ἔδραν τῆς ἐφημερίδος αὐτῆς τὴν Ὑδραν, τῆς ὁποίας τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα ἐξύμνει καὶ τῆς ὁποίας οἱ ἀρχηγοὶ Κουντουριώται ἦσαν φίλοι του, εὐρισκόμενοι μετ' αὐτοῦ εἰς τακτικὴν ἀλληλογραφίαν. Ὁ πάντοτε πρόθυμος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λόγιος ἐκδότης καὶ φιλέλλην Διδότος ἀνέλαβε νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ὑδραν τυπογραφικὰς ἐγκαταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν ἐκεῖ κατόπιν μακρῶν περιπετειῶν. Τὴν 10 Μαρτίου 1824 ἐξεδόθη εἰς τὴν Ὑδραν ὁ « Φίλος τοῦ Νόμου ». Τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ Ἰταλὸς φιλέλλην Ἰωσήφ Κιάππε, γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ θιασώτης τῶν ριζοσπαστικῶν ἰδεῶν ὄχι ὀλιγώτερον τῶν ἐκδοτῶν τῶν « Ἑλληνικῶν Χρονικῶν » καὶ τῆς « Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν ». Ὁ διελθὼν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξ Ὑδρας Ἀγγλὸς φιλέλλην Ἐμερσον γράφει εἰς τὰς κατὰ τὸ 1825 ἐκδοθείσας ἐντυπώσεις του, ὅτι ὁ « Φίλος τοῦ Νόμου » ἐξεδίδετο εἰς 500 περίπου ἀντίτυπα, τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα μόλις ἐπῆρχον διὰ τὰς δύο μικρὰς σελίδας, ἡ δὲ ἔλλειψις πιεστῶν ἠνάγκαζε τοὺς συντάκτας νὰ κάμνουν μόνοι τῶν τὴν ἐκτύπωσιν. Ὡς πρὸς τὰς φιλελευθέρους τάσεις καὶ τὴν ἀσκουμένην ἐπίβλεψιν, μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι μὲ μεγάλῃν δυσκολίαν καὶ χάρις εἰς τὰς ἀρχαῖζούσας ἐκφράσεις του διέφευγε τὴν αὐστηρὰν ἐπίβλεψιν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου. Ὁ « Φίλος τοῦ Νόμου » ἐξεδίδετο μέχρι τῆς 27 Μαΐου 1827, ὅτε διέκοψε τὴν ἑκδοσὶν του καὶ τὸ τυπογραφεῖόν του μετεφέρθη εἰς τὴν Αἴγιναν².

1. Εἰς τὸ Ναύπλιον, ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως, δὲν ἀνεπτύχθη ὁ Τύπος οὐδὲ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Καποδιστρια, λόγῳ τῶν περιοριστικῶν μέτρων τοῦ Κυβερνήτου. Ἡ ἐφημερίς « Χρόνος » ἐξεδόθη ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1831 εὐθύς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρια. Κατὰ τὰ ἔτη 1827 - 1828 ἐξεδίδετο εἰς Ὑδραν - Αἴγιναν ἡ « Ἀνεξάρτητος Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος ». Εἰς Αἴγιναν ἐπίσης ἐξεδόθη τῷ 1831 ἡ « Αἰγιναία ». Ὁ κατὰ τὸ 1831 ἐκδοθεὶς εἰς τὴν Ὑδραν ὑπὸ τοῦ Πολυζωΐδου « Ἀπόλλων » ἦτο τὸ ὄργανον τῆς ἐπαναστατικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ Κυβερνήτου καὶ διεξῆγε λυσσώδεις ἐπιθέσεις κατ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν Μάλταν (Μελίτην) ἐξεδόθη τῷ 1826 διὰ τινα χρόνον ἑλληνικὸν περιοδικὸν μὲ τὸν τίτλον « Ὁ Φιλάνθρωπος ». Ἐν Σμύρνῃ ἐξεδόθη τῷ 1829 ὁ « Ταχυδρόμος τῆς Ἀνατολῆς » καὶ τὸ περιοδικὸν « Φίλος τῶν Νέων », 1829 - 1833.

2. Κατὰ τὰ ἔτη 1824 - 1825 καὶ κατὰ πολὺ ἀραιὰ διαστήματα ἐξεδόθη εἰς τὴν

Κυρίαί καὶ Κύριοι, εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ παύει ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ Τύπου τῶν προεπαναστατικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν χρόνων. Ἦδη ἀπὸ τοῦ Καποδίστρια, εὐθὺς δηλαδὴ ὡς ἀνεγνωρίσθη ἡ πολιτικὴ αὐθυπαρξία, ἔστω καὶ ἐν μέρει, τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ συγκροτεῖται ἑλληνικὸν κράτος, ἡ δημοσιογραφία καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ τόπου, ἀποτελοῦσα μὲ τὰς ἀξίας της, ὅσον καὶ μὲ τὰ σφάλματά της τὸ κάτοπτρον τῆς θυελλώδους νεοελληνικῆς ἐξελίξεως. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐφημεριδογραφίαν τῶν δύο περιόδων, προεπαναστατικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς, αἱ ὁποῖαι ἀνήκον εἰς τὸ θέμα μας πρὸς ἐξέτασιν τῆς θέσεως τοῦ Τύπου ὡς παράγοντος τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐν συμπεράσματι τὰ ἀκόλουθα: Σπανίως Τύπος συνεδέθη τόσον ἀρρήκτως καὶ προσέφερε τόσον σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος του, ὅσον ὁ ἑλληνικὸς πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἦρχισε τὴν ἱστορίαν του μὲ τὸ πρῶτον ἀπολυτρωτικὸν κίνημα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, οἱ δὲ πρῶτοι Ἕλληνες δημοσιογράφοι ἦσαν συνεργάται τοῦ πρωτομάρτυρος καὶ ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸ μέγα ὄνειρον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Συνέχισε κατὰ τὰ μετέπειτα ἔτη τῆς δουλείας νὰ ἀναμορφῶνῃ τὸ ἔθνος καὶ νὰ θερμαίνῃ τὴν ψυχὴν τῶν δούλων πρὸς παρασκευὴν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ὅτε δὲ ὁ ἀγὼν αὐτὸς ἐκηρύχθη, ὁ ἑλληνικὸς Τύπος ἀνέκυψεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν μαχομένων, ἐπάλαισε παρὰ τὸ πλευρόν των, ἐνεθουσίασε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς πολεμιστάς, ὥθησεν αὐτοὺς διὰ τοῦ παραδείγματός του, ἀκόμη καὶ τῆς μεγάλης θυσίας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐνῷ συγχρόνως διεπαιδαγώγει καὶ ἀνεμόρφωνε τὸν ἐλεύθερον ἑλληνικὸν λαόν. Τυπογραφεῖα τῶν πρώτων ἐφημερίδων ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα ἀπὸ τὰς βόμβας τῶν Τούρκων, καὶ δημοσιογράφοι, ὁσάκις δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ πολεμήσουν μὲ τὴν γραφίδα, ἔσπευδον εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ πυρός, ὅπου εὗρισκον ἡρωϊκὸν θάνατον. Οὕτως ὁ ἑλληνικὸς Τύπος κατέστη πρωταρχικὸς παράγων τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀπέκτισε τίτλους ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

Ὑδραν πρὸς δημοσίευσιν τῶν ἐπισήμων πράξεων (εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Κουντουριῶται ἦσκον ἐν Ἑλλάδι κυβερνητικὴν ἐξουσίαν) ἡ «Ἐφημερίς τῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Ὑδρας».